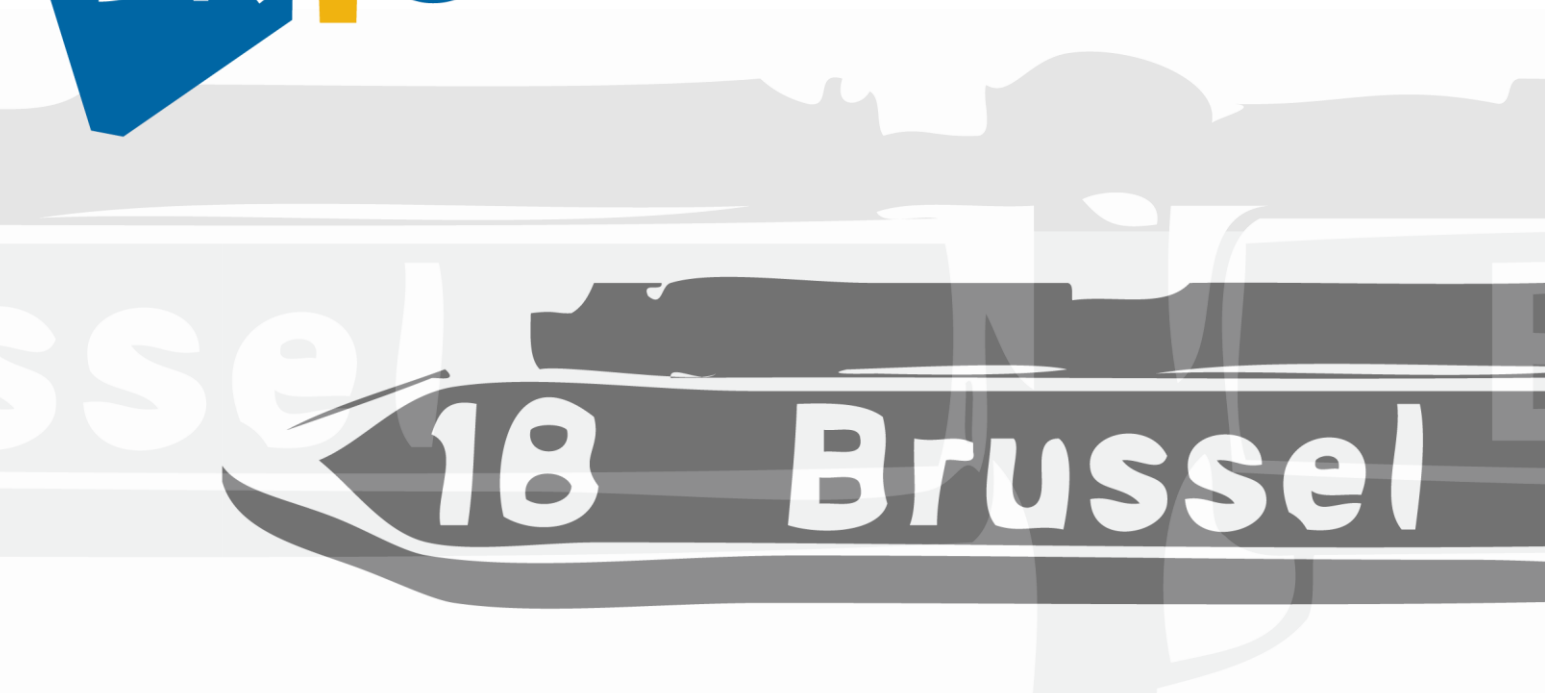

Brussels Informatie-, Documentatie- en
Onderzoekscentrum

20 jaar BRIO-taalbarometeronderzoek
BRIO WORKING PAPER 8 – 2022

Rudi Janssen[†] – Mathis Saeys

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD.....	3
MEERTALIGHEID ALS OPDRACHT	3
20 JAAR TAALBAROMETERONDERZOEK	5
1 INLEIDING.....	8
2 EEN TAALSOCIOLOGISCHE BLIK	10
2.1 ENKELE HISTORISCHE KANTTEKENINGEN	10
2.2 BRUSSEL ALS MIGRATIESTAD	11
2.3 DE DYNAMIEK VAN DE BRUSSELSE BEVOLKING	14
3 DE BRIO-TAALBAROMETER: EEN ANALYSE VAN HET BRUSSELSE TAALBEELD	16
3.1 NAAR DE OORSPRONG VAN DE TAALBAROMETER	16
3.2 METHODOLOGISCHE AANPAK.....	17
4 HOE TALIG IS BRUSSEL?	20
5 TAALGEBRUIK IN EEN MEERTALIGE MULTICULTURELE STAD: DE NOODZAAK AAN MEERTALIGHEID	26
6 TAAL EN IDENTITEIT.....	31
7 CONCLUSIES EN UITDAGINGEN	37
NABESCHOUWING	40
RUDI'S TAALBAROMETERS.....	40
BIBLIOGRAFIE	44

VOORWOORD

Meertaligheid als opdracht

Ik zou dit voorwoord willen opdragen aan Rudi Janssens. In augustus 2021 kregen we het droevige nieuws van zijn overlijden. We brachten tijdens de tweede Dag van de Meertaligheid in september 2021 in het Brussels parlement, in aanwezigheid van zijn vrouw en zijn kinderen, uitgebreid hulde aan deze wetenschapper van de VUB. De bezieler van de Taalbarometer ging op een diep wetenschappelijke wijze tewerk. Hij bruuskeerde niet, hij bleef als wetenschapper sereen en sprong nooit op tafel... Hij leverde, op zijn bekende bescheiden manier, stof aan politici en geïnteresseerde burgers over hoe men met taal in de huidige samenleving kon omgaan. Daarbij toonde hij aan hoe complex het taalgebruik in een kosmopolitische stad als Brussel wel is. Uit zijn onderzoek kwam steeds duidelijk naar voor dat in een stedelijke context als de Brusselse, de meertaligheid net het cement is dat een stedelijke samenleving samenhoudt. Hij beschouwde meertaligheid zeer terecht als een 'opdracht'.

Rudi Janssens bezorgde ons een belangrijk onderzoeksinstrument dat op wetenschappelijke basis en met betrouwbare resultaten de taalkennis en het taalgebruik van de Brusselaars in kaart brengt. De BRIO-taalbarometer is inderdaad al sinds 2001 onafgebroken hét richtsnoer voor taalonderzoek in Brussel en bij uitbreiding later de Vlaamse Rand.

In het voorwoord van de eerste Taalbarometer, die toen die naam nog niet droeg, en mede onder impuls van professor van de VUB, Els Witte, werd opgestart, na een internationaal symposium in de Universitaire Stichting te Brussel, schreef de toenmalige eerste minister Guy Verhofstadt dat we voor het effectieve taalgebruik in Brussel over weinig exacte gegevens beschikken. En het was volgens de premier wellicht voor de eerste keer dat van een uitgesproken meertalige omgeving in onze hoofdstad een zo nauwkeurig beeld werd gebracht. Hij hoopte dat het daarbij niet zou blijven, en dat politici en beleidsmakers er kennis van zouden nemen en ernaar zouden handelen.

Wel, vier Taalbarometers later is deze een onmisbaar instrument geworden, een gps die ons doorheen het taalgebruik loodst, een gids ook voor het heel jonge beleid voor meertaligheid dat de Brusselse regering in haar regeerakkoord in 2019 heeft opgenomen. Meertaligheid behoort tot de identiteit van de Brusselaar, het is een belangrijke factor geworden om later werk te vinden en deel te nemen aan het sociale leven. Meertaligheid is op alle vlakken, zij het economisch, sociaal en cultureel dé norm geworden in het Brussels Gewest. Daarom zetten wij in op het promoten van meertaligheid bij vooral jonge mensen. Zij vormen de toekomst van ons gewest. Zij kunnen als meertalige burgers morgen het verschil maken.

We zijn dan ook bijzonder verheugd dat in de figuur van Mathis Saeys, de auteur van voorliggend overzicht, het waardevolle werk van Rudi Janssens wordt voortgezet. We moeten de taalsituatie in Brussel blijven bestuderen. En hoe kon dat werk beter in het daglicht geplaatst worden dan met deze publicatie: een overzicht van 20 jaar Taalbarometeronderzoek.

Ik onthoud uit zijn conclusies dat het taalbeleid in Brussel niet meer te vatten is in de traditionele twee taalgemeenschappen kenmerkend voor het Brussels politiek model. Brussel is het cement van de andere gemeenschappen in dit land, en meertaligheid is een onomkeerbaar gegeven geworden in het dagelijkse leven van de Brusselaars. Vandaar dat we ook zo sterk inzetten op meertalig onderwijs, op meer opleidingen tot meertaligheid, op het respect voor de thuistalen... Meertaligheid verdeelt de Brusselaars niet langer, maar vormt het cement van de Brusselse samenleving. En deze diversiteit moeten we blijven omarmen.

Sven Gatz

Minister van de Promotie van Meertaligheid in het Brussels Gewest

20 jaar Taalbarometeronderzoek

Er gaat geen maand voorbij of politici, opiniemakers en wetenschappers citeren cijfers en conclusies uit de Taalbarometer. Het onderzoek heeft over een periode van twintig jaar waardevolle inzichten geboden in de taalkennis en het taalgebruik van de Brusselaars.

Het onderzoek heeft een ongelofelijke taalkundige diversiteit blootgelegd die aanwezig is in onze Brusselse samenleving. De veelheid aan talen is een doorvertaling van de grote culturele en etnische diversiteit die Brussel kenmerkt. Dat de talenkennis en het taalgebruik overigens niet te koppelen zijn aan een etnische identiteitsinvulling is een zegen voor Brussel. De Brusselaars halen hun meerlagige identiteit onder meer aan de gedeelde plek waar ze samen wonen: 19 gemeenten die samen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest vormen met in het midden de stad Brussel, de bruisende hoofdstad van Vlaanderen, België en Europa die ooit drassige moerasgrond was.

Zijn het Nederlands en het Frans dan talen zoals een andere in Brussel? Zijn ze inwisselbaar met bijvoorbeeld het Engels, het Arabisch of het Portugees die eveneens door velen in Brussel gesproken worden? Uiteraard niet, en wel om de volgende reden. Het Nederlands en Frans zijn wat Brussel tot Brussel maakt: ze vormen onze lingua franca's die cruciaal zijn opdat we elkaar als Brusselaars wederzijds kunnen verstaan. Binnen een meertalige context zal er altijd nood zijn aan het Nederlands en het Frans als gedeelde talen die we allen samen kunnen spreken en gebruiken. We kunnen ze spreken en gebruiken met onze burens, collega's, vrienden, ongeacht hun thuistaal. En we moeten de waarborg hebben dat onze Brusselse overheden ze met ons kunnen spreken en gebruiken.

Als Vlaams minister van Brussel ervaar ik drie belangrijke maatschappelijke opdrachten die voortkomen uit de resultaten van de taalbarometer. Eerst en vooral, en dit toont de taalbarometer ook aan, beheersen minder en minder Brusselaars het Nederlands of het Frans goed of uitstekend. Dit baart me zorgen, net omdat beide talen zo cruciaal zijn voor het samenleven in Brussel. Ook in een meertalige omgeving blijft de kennis van minstens één van deze talen en bij voorkeur van beide talen, cruciaal in onze onderlinge contacten en in onze contacten met het onderwijs, de overheid en het gerecht. Ook op de werkvloer en in de vrije tijd is dit een grote meerwaarde. Het is essentieel dat nieuwkomers in een migratiestad als Brussel zich een goede actieve en passieve kennis van het Nederlands of het Frans eigen maken, en liefst nog van de beide. Het verhoogt hun kansen op werk en een welvarende toekomst aanzienlijk.

De talenkennis opkrikken is dus een essentiële werf de komende jaren in Brussel. Ik heb samen met collega-minister Sven Gatz een groot geloof in uitwisseling van taalleerkrachten om de taallessen in het Franstalige en Nederlandstalige onderwijs te versterken. Verder moeten wij de verschillende inrichtende machten aansporen om maximaal gebruik te maken van de decretale mogelijkheden om talen te leren in het onderwijs. En is het mijn persoonlijke overtuiging dat wij deze mogelijkheden inzake vreemdetalenonderwijs en *content and language integrated learning (CLIL)* verder moeten versterken. Ook het gericht gebruik van de thuistaal op school als instrument om sneller en beter Nederlands te leren moet geen taboe zijn, voor zover dit het leerlingen kan versterken om het Nederlands beter te kennen.

Ten tweede vraagt de meertalige context een voluntaristische Vlaamse overheid die in haar dienstverlening de kennis van het Nederlands helpt te versterken. Onze Vlaamse instellingen en organisaties blijven de belangrijkste waarborg op een kwaliteitsvol Nederlandstalig aanbod. Onze instellingen en organisaties zijn evenwel niet blind voor de meertalige context. Zo zet BRUZZ meertalige redactionele elementen in om mensen dichterbij elkaar en bij het Nederlandstalige netwerk in Brussel te brengen. Ook het Vlaams Agentschap Integratie & Inburgering is een belangrijke schakel om taaldrempels in communicatie met nieuwkomers weg te werken. Ook binnen andere organisaties en instellingen van de Vlaamse Gemeenschap zien we een sterke toename van initiatieven om de Brusselaars onder te dompelen in het Nederlands. Het gaat van oudercafés op scholen tot conversatietafels in gemeenschapscentra. Daarbij speelt ook het Huis van het Nederlands Brussel een belangrijke rol.

Als derde en laatste punt houdt de taalbarometer ons nog een andere spiegel voor: het Engels is niet meer weg te denken bij de Brusselaars. Het is een taal die door heel wat mensen die in Brussel toekomen een mondje gesproken wordt. Als Brussel een gastvrije regio wil zijn die nieuwkomers warm onthaalt, is er dan geen beperkte plaats voor het Engels als onthaaltaal voor nieuwkomers in hun eerste contacten aan het gemeenteloket? De taalbarometer spoort beleidsmakers aan om dergelijke vragen eerlijk te onderzoeken.

Het is de verdienste van de taalbarometer dat ze het DNA van de taalkundige diversiteit in Brussel minutieus heeft ontrafeld. Het meertalige Brussel mag zich met recht en reden niet enkel hoofdstad van Vlaanderen noemen, maar is ook de hoofdstad van België met zijn drie officiële talen en van de Europese Unie met haar 24 officiële talen. Die meertaligheid is een rijkdom maar komt ook met een risico: het samenleven in Brussel vraagt een minimum aan gemeenschappelijkheid. Het Nederlands en Frans zijn zo'n gedeelde factor. De deuren van de Vlaamse Gemeenschap staan wagenwijd open: iedereen die Nederlands wil leren en gebruiken in onze hoofdstad is bij onze organisaties en instellingen van harte welkom!

Benjamin Dalle

Vlaams minister voor Brussel

1 INLEIDING

Op 20 december 2001 stelde prof. Rudi Janssens op een internationaal symposium in de Universitaire Stichting de resultaten van het onderzoeksproject 'Taalverhoudingen, taalverschuivingen en taalidentiteit in Brussel' voor. Deze werden bediscussieerd met sociolinguïsten uit Canada en Zwitserland. Het symposium was het eindpunt van een vijfjarig project dat werd geïnitieerd door prof. Els Witte, directeur van het toenmalige Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel (de voorloper van BRIO) aan de VUB, samen met haar collega's prof. Hugo Baetens Beardsmore en prof. Machteld De Metsenaere. Aanvankelijk was het een 'traditioneel' onderzoeksproject: beperkt in de tijd, en gefinancierd via de universiteit en wetenschappelijke onderzoeksfondsen.

Na het verschijnen van het onderzoeksrapport zag het er niet onmiddellijk naar uit dat het onderzoek een vervolg zou krijgen. Het werd zelfs gecontesteerd door een aantal Brusselse politici die het verkennen van het spanningsveld tussen enerzijds de taalkundige diversiteit van de Brusselse samenleving, en anderzijds een politiek discours gebaseerd op twee taalgemeenschappen, ervoeren als het openen van de doos van Pandora. Ze zagen het onderzoek in eerste instantie als een verlengde van de vroegere talentellingen. Deze talentellingen waren tot 1947 een politiek instrument, waarbij het de overheid was die de wijze van afname van de enquêtes, de antwoordcategorieën, en de politieke consequenties van de resultaten bepaalde. Het onderzoek van Rudi Janssens daarentegen gebruikte van meet af aan een wetenschappelijke methode om kennis te vergaren over de taalkennis en het taalgebruik van de Brusselaars. Net dat wetenschappelijke karakter zorgde voor de betrouwbaarheid van de resultaten, de bruikbaarheid ervan voor andere wetenschappers en beleidsmakers, en de relevantie in het maatschappelijke debat over Brussel.

Na deze *nulmeting* drong een herhaling van de afname van het ontwikkelde onderzoeksinstrument, dat hierna bekend zou worden als de BRIO-taalbarometer, zich op. Vanaf deze tweede survey werd de afname van het onderzoeksinstrument gefinancierd door de Vlaamse overheid. Deze financiële steun stelde BRIO in staat ook in 2007, 2013 en 2018 naar het Brusselse taallandschap te peilen. In 2014 en 2019 werd het onderzoek ook uitgebreid naar de Vlaamse Rand. Het BRIO-taalbarometeronderzoek groeide uit tot een gewaardeerd wetenschappelijk project dat niet alleen aan de Vlaamse maar ook aan verschillende buitenlandse universiteiten als lesmateriaal en als basis voor onderzoeksprojecten wordt gebruikt, of als illustratie van 'social impact research'.

Met de publicatie '20 jaar BRIO-taalbarometeronderzoek' blikken we kort terug op de historie van de taalbarometer. Hierbij gaan we in op enkele belangrijke resultaten, maar ook op een aantal maatschappelijke implicaties. Het is niet onze bedoeling de bestaande publicaties te reproduceren. We willen eerder ingaan op elementen die in discussies met verschillende stakeholders en in de reacties op voordrachten meermaals naar voren kwamen.

In het eerste hoofdstuk blikken we terug op de historische context waaruit 'tweetaligheid op zijn Brussels' is gegroeid, en de politieke context die de aanzet gaf tot het taalbarometeronderzoek. Er wordt vaak gezegd dat men met cijfers alles kan aantonen, maar net het plaatsen in een context maakt het mogelijk om verschillende cijfers met elkaar te kunnen vergelijken. In het tweede hoofdstuk bespreken we de taalbarometer als onderzoeksinstrument. Het derde hoofdstuk synthetiseert een aantal resultaten, waarin vooral de taalrijkdom van Brussel wordt toegelicht, maar waar ook wordt gereflecteerd over de manier waarop de communicatie in een meertalige stad zich ontwikkelt. In Brussel blijven taal en politiek hoe dan ook met elkaar verbonden. Hoofdstuk vier staat dan ook kort stil bij de relatie tussen taal en identiteit. Tenslotte gaan we dieper in op de taalkundige uitdagingen voor Brussel.

De taalbarometer was een van de erfenissen van dr. Rudi Janssens. Het was zijn geesteskind, dat hij tot op het laatste geperfectioneerd en gekoesterd heeft. Zijn werk heeft al meerdere stenen in die complexe rivier van de Brusselse samenleving verlegd, en we hopen dat met BRIO verder te kunnen zetten. Rudi heeft het grootste deel van de huidige tekst geschreven. We hopen dat we zijn werkzaamheden met dezelfde zin voor nuance, kwaliteit en passie zo getrouw mogelijk verderzetten.

2 EEN TAALSOCIOLOGISCHE BLIK

Alvorens dieper in te gaan op het taalbarometeronderzoek, is het wenselijk stil te staan bij enkele aspecten van de Brusselse context die essentieel zijn om de data van het onderzoek op een correcte manier te kunnen interpreteren en te vergelijken met andere steden of regio's. Centraal staan hierbij de historische achtergrond, de demografische evolutie en de mobiliteit van de bevolking.

2.1 Enkele historische kanttekeningen

Zonder kennis van de historische context is het onmogelijk om de houding van de inwoners ten aanzien van taal en taalverschuivingen te begrijpen, zeker indien de taal een 'core value'¹ vormt van de identiteit van de inwoners en niet enkel bepaalt hoe men zichzelf maar ook de andere ziet. Dit is zeker het geval in België, waar taal een van de traditionele breuklijnen is via dewelke politieke conflicten worden gedefinieerd en beslecht en op die manier ook het samenlevingsmodel.

Brussel speelde altijd al een centrale rol in deze communautaire spanningen. In tegenstelling tot andere Vlaamse steden, waar in de 19de eeuw het Frans als bestuurstaal en de taal van de politieke en economische elite steeds meer plaats maakte voor het Nederlands, zagen we in Brussel, mede door zijn hoofdstedelijke functie, de impact van het Frans net toenemen. De oorzaak lag niet zozeer bij de sterke toename van het aantal Franstaligen, maar vooral bij de Brusselse en ingeweken Vlamingen die het Frans meer en meer als thuistaal gingen gebruiken. Voor deze Vlamingen was Frans spreken een indicatie van sociaal opwaartse mobiliteit, en op die manier een garantie op een betere job voor zichzelf of hun kinderen in de hoofdstad. Opmerkelijk bij dit 'verfransingsproces' is dat van het einde van de 19de eeuw tot het afschaffen van de talentellingen na de Tweede Wereldoorlog, de 'tweetaligen' de grootste groep zijn. Dit contrasteert met het maatschappelijke en politieke discours van twee exclusieve taalgemeenschappen.

Het is deze tegenstelling, van politiek discours versus feitelijke taalkennis en taalgebruik, die aan de basis ligt van het Brusselse model van tweetaligheid. Specifiek aan dit model zijn de onvoorwaardelijke vrije keuze tussen de twee officiële talen en het

¹ 'Core value' verwijst naar de fundamentele componenten van een groepscultuur die de basis van het lidmaatschap tot een bepaalde groep bepalen; dit kan de taal zijn, religie enz. (zie Smolicz, 1981).

ontbreken van lidmaatschapscriteria die bepalen tot welk van beide groepen iemand behoort.

Illustratief voor de onvoorwaardelijke keuze is het feit dat men bij administratieve formaliteiten een keuze moet maken tussen een formulier in het Nederlands of het Frans. Een identiteitskaart in het Frans en een rijbewijs in het Nederlands zijn geen uitzondering, tweetalige formulieren echter zijn uit den boze. Ook wat de onderwijskeuze betreft, kunnen sommige kinderen uit eenzelfde gezin opteren voor het Franstalig onderwijs en anderen voor het Nederlandstalig onderwijs. Ondanks het gebrek aan lidmaatschapscriteria is er voor 'tweetaligen' geen plaats, men wordt gepercipieerd als lid van een van beide taalgroepen. Het Brusselse model van tweetaligheid resulteert in een vorm van parallelle eentaligheid waarbij Franstaligen en Nederlandstaligen perfect kunnen functioneren zonder elkaars taal te spreken.

Op zich is dit niet verwonderlijk. Eentaligheid op basis van het territorialiteitsprincipe vormt de basis van het Belgische taalbeleid, en Brussel is als uitzondering het enige gewest met twee officiële talen. Dit is het resultaat van een pacificatiemodel dat de politieke verhoudingen tussen de beide taalgemeenschappen regelt. De ambigue houding ten aanzien van tweetaligheid wordt nog versterkt door de institutionalisering van beide taalgemeenschappen die zich na iedere staatshervorming verder doorzette en beide taalgemeenschappen tegenover elkaar plaatst. Taal evolueerde op die manier van indicatie van een sociale identiteit (op basis van de status van de taal) naar een indicatie voor een regionale identiteit (Vlaanderen versus Wallonië) met Brussel als uitzondering er tussenin.

2.2 Brussel als migratiestad

Waar het politieke discours zich ent op twee 'verbeelde gemeenschappen' ² op basis van taal, is de realiteit sinds de implementatie van het pacificatiemodel op basis van de taalverhoudingen sinds de jaren 1960 danig veranderd.

In de jaren 1950 en 1960 ging de Belgische overheid actief op zoek naar lager geschoolde arbeidsmigranten als werknemers in de mijnbouw en zware industrie. Na de rekrutering van Italianen, Spanjaarden, Grieken en Portugezen werden ook Marokkaanse en Turkse gastarbeiders aangetrokken. In Brussel kwamen ze voornamelijk in de bouwsector terecht. Vanaf 1958 vestigden de eerste Europese instellingen zich in Brussel, en de Europese aanwezigheid nam alleen maar toe met elke uitbreiding van de Unie. Dit betekent

² Een 'verbeelde gemeenschap' is een sociale constructie die verwijst naar een gemeenschap waarvan de leden elkaar niet allemaal kennen, maar waar wel een vorm van collectieve identificatie bestaat (zie Anderson, 1991).

niet alleen dat er zich steeds meer ambtenaren in Brussel vestigden, maar eveneens in hun zog allerlei regionale vertegenwoordigers, lobbygroepen, dienstverleners enz. Sinds 1967 werd Brussel ook het hoofdkwartier van de NATO. Beide instellingen brachten een instroom van hogeschoolde migranten naar Brussel op gang. De onafhankelijkheid van Congo in 1960 bracht ook een verhoogde instroom van migranten met zich mee, niet zozeer van arbeidsmigranten maar vooral studenten. De levendige wijk Matonge toont aan dat het uiteraard niet uitsluitend om studenten gaat, maar in vergelijking met andere bevolkingsgroepen zijn studenten bij migratie vanuit Afrika oververtegenwoordigd.

Uiteindelijk blijkt de val van de Berlijnse Muur een belangrijk keerpunt. Ze lag niet alleen aan de basis van de uitbreiding van de EU, maar de nieuwe dynamiek binnen de EU introduceerde het Europese burgerschap waardoor het vrij verkeer van personen binnen de grenzen van de EU een recht werd. Dit zorgde voor mobiele arbeidskrachten, hoog- en laaggeschoolden, waarvan de impact zich ook in Brussel liet gelden.

Tenslotte bleef Brussel ook aantrekkelijk voor politieke en andere vluchtelingen. Al van in de 19de eeuw was de liberale Belgische grondwet een garantie voor politieke vluchtelingen, maar de huidige instroom is vooral een spiegel van de verschillende conflictgebieden in de wereld. In de jaren 1960 tot 1980 kende Brussel een instroom van politieke vluchtelingen uit Zuid-Amerika, momenteel zien we vooral het effect van de oorlog in Syrië en van de economische vluchtelingen uit verschillende andere delen van de wereld.

Dat de bevolking constant verandert, wordt aan de hand van tabel 1.1. verduidelijkt.

2000 Top 10		2022 Top 10	
Marokko	62.292	Frankrijk	68.418
Frankrijk	34.497	Roemenië	45.243
Italië	28.951	Italië	35.154
Spanje	21.442	Marokko	33.955
Turkije	19.398	Spanje	30.609
Portugal	15.802	Polen	20.060
Griekenland	9.530	Portugal	18.968
Verenigd Koninkrijk	8.572	Bulgarije	13.104
Democratische Republiek Congo	7.336	Duitsland	10.927
Duitsland	6.775	Griekenland	9.675

Tabel 1.1. Top 10 inwoners van vreemde nationaliteit in Brussel (Bron: BISA)

Deze evolutie heeft twee belangrijke verklaringen. Het Verdrag van Maastricht legt de basis voor het EU-burgerschap waarbij aan alle burgers, en niet langer uitsluitend aan werknemers, het vrij verkeer en verblijf van personen gegarandeerd wordt op het grondgebied van de lidstaten. Hierdoor wordt een onderscheid gemaakt tussen drie categorieën van burgers: Belgen, EU-onderdanen en niet-EU-onderdanen, elk met eigen rechten en plichten. De uitbreiding van de EU in 2004 en 2007, voornamelijk met de voormalige Oostbloklanden, laat zich in de top 10 van 2022 aflezen met de aanwezigheid van Roemenen, Polen en Bulgaren. Deze verhuisbewegingen binnen de EU worden meestal geduid als 'mobiliteit', deze van buiten de EU als 'migratie'. Een tweede belangrijke reden voor deze verschuiving is de naturalisatie van niet-Belgen. Wanneer we de achtergrond van de genaturaliseerde Belgen op nationaal niveau bekijken, zijn de Marokkanen en de Turken in 2000 het sterkst vertegenwoordigd samen met onder andere de Congolezen, en alhoewel de Marokkanen nog wel een grote groep uitmaken, komen in 2022 Roemenen, Polen en Bulgaren sterk opzetten. Opvallend is ook dat na de Syriërs en Irakezen de Britten jaarlijks goed zijn voor een duizendtal nieuwe Belgen, een gevolg van de Brexit. De recentere instroom van Oekraïners, aan wie tijdelijke bescherming wordt geboden, is nog niet zichtbaar in de cijfers (Myria, 2022).

Vergelijken we de paragrafen van *1.2 Brussel als migratiestad* met *1.1 Enkele historische kanttekeningen*, dan lijkt het alsof we twee verschillende steden beschrijven. De basis van het taalbeleid dat in de historische context wordt geschetst, wordt gevormd door het pacificatiemodel dat de taalverhoudingen tussen twee taalgroepen reguleert en gericht is op eentaligheid. Het lijkt ironisch, maar vanaf het ogenblik dat het politieke België een basis tot compromis heeft gevonden om de spanningen tussen de taalgroepen te ontmijnen, evolueert Brussel naar een diverse en meertalige stad waarvan de bevolking haaks staat op het bereikte Belgische compromis dat in het taalbeleid wordt weerspiegeld. Recente cijfers over de herkomst van de bevolking (STATBEL, 2021) geven aan dat 25,6% van de Brusselaars van Belgische herkomst zijn, 39,1% Belgen van buitenlandse herkomst (met minstens één ouder die als eerste nationaliteit niet de Belgische nationaliteit had), en 35,3% niet Belgen. Wat dit voor het taalbeeld van Brussel betekent, komt in latere hoofdstukken aan bod, maar het is duidelijk dat de hierboven geschetste diversiteit de identiteit van het huidige Brussel bepaalt.

2.3 De dynamiek van de Brusselse bevolking

Een laatste aspect dat bij de interpretatie van de resultaten niet uit het oog mag verloren worden, is de mobiliteit van de bevolking. Men mag bij het vergelijken van twee (of meer) momentopnames, zoals dit bij het BRIO-taalbarometeronderzoek het geval is, niet uitgaan van de vooronderstelling dat de Brusselaars die in een eerste analyse worden betrokken dezelfde zijn als diegenen van de volgende analyse, of dat het aandeel dat het verschil uitmaakt tussen beide momenten verantwoordelijk is voor eventuele verschuivingen. Nemen we bijvoorbeeld de bevolkingscijfers van 2016 die de basis vormen van het laatste taalbarometeronderzoek. Op basis van interne en externe migratiecijfers (waarbij geen rekening wordt gehouden met geboorte- en sterftcijfers) nam het aantal Brusselaars met 7.863 toe. Dit saldo is het resultaat van interne migratie tussen gewesten (24.381 Brusselaars verhuisden vanuit Vlaanderen of Wallonië naar Brussel, omgekeerd verlieten 39.123 Brusselaars het gewest om zich in Vlaanderen of Wallonië te vestigen) en externe migratie tussen Brussel en het buitenland (40.066 mensen verhuisden van het buitenland naar Brussel, 17.460 Brusselaars maakten de omgekeerde beweging). Het bovengenoemde saldo van +7.863 vertegenwoordigt in feite 121.031 verhuisbewegingen van en naar Brussel. Het is niet het saldo dat verantwoordelijk is voor de verschillen tussen het begin en het einde van het jaar, maar het totaal van de transities die dat jaar hebben plaats gevonden. Hoe langer de periode tussen beide momentopnames, hoe groter het aantal transities. Of het nu over taalverschuivingsprocessen, migratiecijfers of suburbanisatie gaat, men moet vermijden om in de 'saldo'-val te trappen.

Jaar	Externe immigratie	Interne immigratie	Externe emmigratie	Interne emmigratie
2000	62.909	21.357	39.613	27.218
2001	82.228	21.053	37.748	27.909
2002	83.368	21.448	37.732	29.537
2003	78.746	21.055	39.216	31.190
2004	83.960	21.354	43.179	33.392
2005	97.888	21.051	44.298	33.798
2006	101.872	21.067	45.573	34.524
2007	109.926	21.766	45.437	21.766
2008	126.069	22.068	52.407	34.662
2009	126.877	22.004	57.873	34.045
2010	140.375	24.236	55.468	37.054
2011	138.071	23.179	65.951	36.125
2012	124.717	22.698	69.346	36.412
2013	122.079	23.655	75.973	36.238
2014	128.465	23.375	77.497	36.795
2015	133.085	24.139	74.727	37.475
2016	136.327	24.381	80.856	39.124

Tabel 1.2. Verloop Brusselse bevolking door migratie (Bron: STATBEL)

3 DE BRIO-TAALBAROMETER: EEN ANALYSE VAN HET BRUSSELSE TAALBEELD

3.1 Naar de oorsprong van de taalbarometer

Een van de redenen waarom in 1977 het Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van de Brusselse Taaltoestanden, de voorloper van BRIO, werd opgericht, was om de vele mythen en misverstanden over Brussel in het algemeen en de taalsituatie in het bijzonder, op een wetenschappelijke manier te analyseren.

Sinds de afschaffing van de door Vlaanderen als nefast gepercipieerde talentelling zijn er slechts sporadisch gegevens over de Brusselse taalsituatie verzameld. Dit gebeurde meestal vanuit het oogpunt van een specifieke bevolkingsgroep, bijvoorbeeld het taalgedrag van inwijkelingen uit Vlaanderen (Louckx, 1982), of via afgeleide schattingen gemaakt op basis van administratieve formaliteiten of verkiezingsuitslagen. De taalbarometer was het eerste onderzoek dat op een wetenschappelijke manier een globaal taalbeeld van Brussel schetste.

Twee vaststellingen speelden van bij aanvang een essentiële rol. De eerste werd reeds in het vorig hoofdstuk aangehaald, namelijk het feit dat Brussel naar een multiculturele stad evolueerde. Hierdoor viel de Brusselse taalscène niet meer te herleiden tot het contact tussen twee talen, maar resulteerde de diversiteit aan talen in een zeer complexe combinatie van taalcodes. Hoe, gegeven deze multiculturele ruimte, meertaligheid in Brussel concreet gestoffeerd werd, vormde een van de opdrachten van het onderzoek. Maar niet enkel de bevolking was veranderd, ook de institutionele context evolueerde. Vanaf de derde staatshervorming (1988-1989) werden beide taalgroepen in Brussel mee verantwoordelijk voor de onderwijsinfrastructuur, de gezondheidszorg, de sociaal-culturele instellingen en de Brusselse arbeidsmarkt. Beide vaststellingen doen veronderstellen dat zowel de taalcompetenties als de verhouding tussen de taalgroepen niet langer deze van na de Tweede Wereldoorlog zijn waarop het duale model is gebaseerd.

Door het ontbreken van een kijk op de reële taalverhoudingen konden de relevantie van een aantal beleidsbeslissingen en van het effect van de mechanismen achter het Brusselse model niet ernstig geëvalueerd worden. Bij afwezigheid van gedegen basismateriaal steken dan weer allerhande minder wetenschappelijke alternatieven en politieke mythes de kop op. Van bij het begin was het taalbarometeronderzoek vrij

ambitieuw. Het wou de reductie van de Brusselse taalrealiteit en het politieke discours tot een gebipolariseerd taalbeeld, waarbij feitelijke tweetaligheid en het gecombineerde gebruik van meerdere talen worden genegeerd, doorbreken, en zo bijdragen in de discussies over de toekomst van Brussel.

3.2 Methodologische aanpak

Het wetenschappelijke karakter van de taalbarometers wordt geborgen door de gehanteerde wetenschappelijke methodologie. Deze methodologische benadering van het taalbarometeronderzoek steunt op een face-to-face bevraging van een representatief staal van de meerderjarige Brusselse bevolking. Een face-to-face benadering is essentieel voor de bevraging van het taalgebruik in een meertalige context. Het is een methode die een maximale respons en een hoge kwaliteit van de data moet garanderen. De voordelen zijn dat de respondent verduidelijkingen kan vragen indien hij of zij niet zeker is van de inhoud van bepaalde items, dat de interviewer steekkaarten en visueel materiaal kan gebruiken tijdens het interview, dat men er van uit kan gaan dat de geselecteerde respondent werd bevroegd en de antwoorden niet door een andere bewoner die op hetzelfde adres verblijft werden gegeven, en dat de ondervraagde minder snel afhaakt en de vragenlijst bijgevolg langer kan zijn dan wanneer een andere methode wordt gehanteerd. Het allerbelangrijkste is evenwel dat het interview in een taal kan gebeuren die de ondervraagde beheerst, wat in dit type onderzoek cruciaal is. Een nadeel is dat men hiertoe interviewers moet opleiden, maar bovenal dat het kostenplaatje hoger uitvalt dan bij andere manieren om grote groepen te bevragen, zoals post- en online enquêtes. Bij een postenquête over taalgebruik is niet enkel de uitval veel groter, maar weet men vooraf niet welke taal of talen de respondent beheerst waardoor men hem of haar verschillende vragenlijsten zou moeten toesturen. Onlinebevraging kan het taalprobleem eventueel ondervangen, door het aantal mogelijke talen te maximaliseren, maar hiervoor moet men vooraf het mailadres van de respondent kennen, hetgeen bij een representatieve bevraging zelden het geval is. Bij de afname van de eerste en tweede Taalbarometer was de door BRIO ontwikkelde en gevalideerde vragenlijst beschikbaar in het Frans, Nederlands, Engels, Arabisch en Turks. Bij het derde taalbarometeronderzoek waren de mogelijkheden beperkt tot het Frans, Nederlands, Engels en Arabisch. Bij het vierde taalbarometeronderzoek werd het aantal talen uitgebreid en was de vragenlijst beschikbaar in het Frans, Nederlands, Engels, Arabisch, Pools en Roemeens.

Dit brengt ons bij het tweede essentiële element, de representativiteit van de groep respondenten. Hiertoe wordt door het Rijksregister een steekproef getrokken op basis van leeftijd, geslacht, en gemeente, en wordt ook naar de nationaliteit gevraagd om toch een idee te hebben van de taal of talen die deze persoon beheerst. Indien de kans klein is dat de ondervraagde een van de talen beheerst waarin de vragenlijst is opgesteld, wordt dit ondervragen door een interviewer met dezelfde nationaliteit voor de bevraging te selecteren. Gegeven de omvang van de Brusselse populatie (ca. 1.200.000 inwoners anno 2021) is het noodzakelijk om met een foutenmarge van 2% en een betrouwbaarheidsinterval van 95% minstens 2379 Brusselaars te bevragen. Om dit te garanderen mikt het taalbarometeronderzoek op 2500 respondenten. Om een zo representatief mogelijk beeld te schetsen van het taalgebruik werd gebruik gemaakt van een wegingscoëfficiënt samengesteld op basis van de gemeente, het geslacht en de leeftijd van de Brusselse populatie op het moment van de steekproeftrekking. Voor elke te bevragen persoon werden drie reserves voorzien, met dezelfde eigenschappen als de initieel geselecteerde, die bij weigering of verhuizing als substituut kunnen worden bevragd. De response rate schommelt rond de 25-30%.

De centrale vraag in het taalbarometeronderzoek is dezelfde die Fishman zich stelde in de jaren zestig van vorige eeuw naar aanleiding van de analyse van meertalige contexten: 'Who Speaks What Language to Whom and When?' (Fishman, 1965). Individuele taalkennis vormt de basis van dergelijk onderzoek. Vertrekkende hiervan wordt gekeken waar en met wie deze taal of talen worden gesproken. Centraal staat de primaire taalkennis, namelijk de thuistaal van het gezin waarin men opgroeide. In het taalbarometeronderzoek wordt deze thuistaal gedefinieerd als de taal of talen die gesproken worden tussen de respondent en zijn ouders en tussen de ouders onderling. Dit is de meest robuuste maat van taalkennis: de taal of talen die binnen deze 'communicatiedriehoek' worden gebruikt, zijn in hoge mate onveranderlijk over de tijd, in tegenstelling tot de huidige thuistaal die afhankelijk is van de huidige partner. Deze definiëring staat toe meer dan één taal als thuistaal te hebben, in tegenstelling tot het concept 'moedertaal', en iedereen behoort slechts tot een enkele categorie (ook de alleenstaanden die een steeds groter aandeel van de stedelijke bevolking uitmaken). Naast het gebruik van thuistaal worden in een aantal modules andere contexten bevragd: intergenerationeel taalgebruik en taalgebruik met familie en vrienden, taalgebruik in de buurt, op het werk, met de administratie, taal en mediagebruik, taalgebruik in het verenigingsleven, en tenslotte de link tussen taal, politiek en identiteit.

Het feit dat elk taalbarometeronderzoek steeds dezelfde methodologische aanpak hanteert, garandeert de vergelijkbaarheid van de resultaten. De basis van elke survey blijft dezelfde, al worden per onderzoek sommige modules wat ingekort en anderen dan weer uitgebreid. Dit heeft te maken met de veranderende Brusselse realiteit, maar ook met de budgettaire beperkingen van het onderzoek en de tijdsperiode waarbinnen het dient te worden gerealiseerd.

Niet iedereen behoort tot de doelgroep van het onderzoek. Minderjarigen behoren niet tot de respondenten, al maken ze zo'n kwart van de Brusselse bevolking uit. Onrechtstreeks komen ze wel aan bod in de modules onderwijs en intergenerationele taaloverdracht. Ambassadepersoneel, asielzoekers die nog in het wachtregister zijn opgenomen en diegenen die slechts tijdelijk of illegaal in Brussel verblijven, behoren evenmin tot de bevraagde populatie. Ook het taalgebruik van pendelaars of toeristen, die mee het taalbeeld van Brussel bepalen, werd in het onderzoek niet apart weerhouden.

Tenslotte wordt per surveyafname de interpretatie van de resultaten minder evident. Bij twee momentopnames kan men het nog hebben over 'meer of minder', maar na vier Brusselse taalbarometers is het duidelijk dat de evolutie van het taalgebruik geen eenduidig lineair, maar een complex proces is.

4 HOE TALIG IS BRUSSEL?

Vermits in het BHG ruim 180 nationaliteiten samenleven, mag het niet verwonderen dat er elk taalbarometeronderzoek een honderdtal talen worden vermeld op de vraag welke taal of talen de respondenten goed tot uitstekend beheersen. Bij de survey vallen altijd een aantal talen door de mazen van het net, zijnde deze van de nationaliteiten die slechts in beperkte mate aanwezig zijn in Brussel. Nationaliteit zegt evenwel niet alles over de taalkennis van een persoon; welke conclusies over taalkennis kan je bijvoorbeeld trekken uit het feit dat iemand de Belgische nationaliteit heeft? Het exact aantal talen dat in Brussel gesproken wordt, is dus moeilijk te bepalen, en het aantal dat in het taalbarometeronderzoek naar voren komt zal steeds een onderschatting zijn.

Tabel 3.1. geeft een overzicht van de tien belangrijkste talen die door Brusselaars gesproken worden op de verschillende meetmomenten.

TB1 (2001)		TB2 (2007)		TB3 (2013)		TB4 (2018)	
Frans	95,5%	Frans	95,6%	Frans	88,5%	Frans	87,1%
Nederlands	33,3%	Engels	35,4%	Engels	29,7%	Engels	34,4%
Engels	33,3%	Nederlands	28,3%	Nederlands	23,1%	Nederlands	16,3%
Arabisch	10,1%	Spaans	7,4%	Arabisch	17,9%	Arabisch	9,1%
Duits	7,1%	Arabisch	6,6%	Spaans	8,9%	Spaans	4,9%
Spaans	6,9%	Italiaans	5,7%	Duits	7,0%	Italiaans	3,5%
Italiaans	4,7%	Duits	5,6%	Italiaans	5,2%	Duits	3,2%
Turks	3,3%	Portugees	1,7%	Turks	4,5%	Portugees	2,1%
Berbers	3,1%	Turks	1,4%	Portugees	2,5%	Lingala	1,6%
Portugees	1,4%	Lingala	1,0%	Berbers	2,2%	Roemeens	1,5%

Tabel 3.1. Top 10 meest gekende talen in Brussel

Bovenstaande talen zijn gebaseerd op 'zelfgerapporteerde talenkennis', het zijn de ondervraagden zelf die aangeven in welke mate ze een bepaalde taal beheersen. Dit mag dan subjectief zijn, het is de enige methode die een vergelijking tussen de verschillende meetmomenten toelaat en die ook internationaal, bijvoorbeeld bij het Eurobarometer-onderzoek, wordt toegepast. In feite vraag je de respondent in welke mate deze een comfortabel gesprek kan voeren in een bepaalde taal, in zoverre hij of zij die taal nodig heeft.

Over de vier meetmomenten zijn het Frans, het Nederlands en het Engels de meest gekende talen. In het taalbarometeronderzoek verwijzen we naar deze talen als 'contacttalen', talen die in het onderwijs in Brussel worden aangeboden, en waarvan iedereen die in het Brusselse school gelopen heeft zich zou moeten kunnen bedienen. Van deze talen blijft Frans veruit de dominante taal, al is de kennis ervan over de onderzoeksperiode wel significant gedaald. Deze daling komt vooral op het conto van lager geschoolde inwijkelingen uit Oost-Europa, die de laatste jaren een belangrijk aandeel van de instroom uit het buitenland vormen. Het aantal Brusselaars dat goed tot uitstekend Nederlands spreekt halveerde over deze periode. Het opmerkelijke hierbij is dat het net de Belgen zijn die significant minder de taal beheersen, bij de EU-burgers blijft de kennis van het Nederlands nagenoeg constant en bij de niet-EU-burgers stijgt deze zelfs. Een nadere analyse leert ons dat het vooral de afgestudeerden uit het Franstalig onderwijs zijn die aan de basis van deze daling liggen, recente cijfers illustreren dat minder dan 10% zegt zich comfortabel in het Nederlands te kunnen uitdrukken. Dat beide officiële talen over die 20 jaar een significante daling kennen, ligt onder meer bij het feit dat het overgrote deel van de respondenten die beweren zich comfortabel in het Nederlands en Frans te kunnen uitdrukken deze taal van thuis uit hebben meegekregen. Dit impliceert dat slecht een kleine groep van sprekers die de taal via het onderwijs of een cursus hebben aangeleerd, zich eveneens tot deze categorie rekenen. Men zou kunnen stellen dat het onderwijs hier dus in gebreke blijft. Het Engels is dan wel een taal die bijna uitsluitend via het onderwijs wordt aangeleerd. Opmerkelijk hier is dat, ondanks het stijgende gebruik van de taal, de zelfgerapporteerde kennis over de laatste 20 jaar dezelfde blijft. Men spreekt dus meer maar niet beter Engels. De evolutie van de kennis van de drie contacttalen wijst op het veranderende gebruik van de talen, en dat het gebruik ervan niet hoeft samen te gaan met een perfecte kennis. Iedereen gebruikt zijn of haar persoonlijke repertoire in communicatie met anderen. Hiernaast zijn Duits en Spaans twee talen die slechts voor iets meer dan de helft van hun sprekers als thuistaal werden aangeleerd.

Het Arabisch, als vierde taal, is dan weer een typische thuistaal die nergens anders wordt aangeleerd, tenzij tijdens het weekend in Brusselse Koranscholen. Opvallend aan de cijfers van TB3 is het groot aantal jongeren van vooral Marokkaanse achtergrond die aangaven vlot Arabisch te spreken, daar waar deze gemeenschap traditioneel Berbers is en deze taal door hen niet werd vermeld. Buitenlandse onderzoeken in onder meer Amsterdam wijzen op dezelfde tendensen waarbij het Arabisch vooral deel uitmaakt van de identiteit van deze jongeren (Dorleijn & Nortier, 2009). Dat het hier niet over het standaardarabisch gaat, wordt geïllustreerd door de taal die deze jongeren onder elkaar hanteren en die onder andere ook in hun rapmuziek wordt gebruikt, een mengeling van Nederlands/Frans en

Arabisch. Opvallend is ook dat uit gesprekken met Brusselse jongeren met Marokkaanse origine blijkt dat het Berbers voor hen een lage status heeft, waardoor ze zich eerder met het Arabisch identificeren en deze taal ook binnen Brussel gaan aanleren. Andere typische thuistalen die in Brussel veel worden gesproken en die de sprekers uitsluitend via hun ouders hebben aangeleerd, zijn Lingala, Pools en Roemeens.

In de context van het BRIO-taalbarometeronderzoek gebruiken we deze thuistaalsituatie als basis. De oorspronkelijke thuistaal is de taal of talen die worden gesproken in het gezin waarin men opgroeide, tussen de ouders onderling en tussen beide ouders en de respondent. Voor het taalbarometeronderzoek vallen we hierbij terug op de officiële talen. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen Brusselaars die opgroeiden in eentalig Nederlandstalige of Franstalige gezinnen, zij die opgroeiden in tweetalige gezinnen waar zowel Nederlands als Frans gesproken wordt (de 'traditioneel' tweetalige gezinnen), zij die opgroeiden in gezinnen waar naast het Frans een andere taal gesproken wordt (de 'nieuwe' tweetalige gezinnen) en diegenen die opgroeiden in anderstalige gezinnen waarin noch Nederlands, noch Frans wordt gesproken. Het aantal gezinnen die het Nederlands met een andere taal dan het Frans combineren is te klein om deze als een aparte categorie op te nemen. Het gaat telkens om minder dan 1% van de respondenten. Zij worden in het algemeen overzicht als Nederlandstaligen beschouwd, en worden afhankelijk van de benadering van de tweede thuistaal ook als lid van andere thuistaalsprekers gezien. Iemand die bijvoorbeeld thuis zowel Nederlands als Arabisch spreekt, zal ook als lid van de van thuis uit Arabisch sprekenden beschouwd worden. Verder wordt er geen onderscheid gemaakt tussen andere talen vermits dit tot te veel taalcombinaties zou leiden en de groepen op die manier te klein worden om wetenschappelijke uitspraken over te doen. Aangezien primaire taalverwerving de basis van het taalgebruik vormt, wordt in het taalbarometeronderzoek van deze indeling vertrokken om het taalgedrag en de taalattitudes binnen andere domeinen te analyseren. Tabel 3.2 geeft een overzicht van de oorspronkelijke thuistaalsituatie van de huidige Brusselaars.

Thuistaal	TB1 (2001)	TB2 (2007)	TB3 (2013)	TB4 (2018)
Frans	51,8%	56,6%	32,4%	52,2%
Nederlands	9,3%	6,9%	5,5%	5,6%
Fr/Nl	10,0%	8,4%	14,1%	10,7%
Fr/Andere	9,2%	11,3%	16,4%	10,1%
Andere	19,7%	16,8%	31,7%	21,4%

Tabel 3.2. Oorspronkelijke thuistaal

In de vergelijking van het laatste taalbarometeronderzoek met TB3 zijn er een aantal opmerkelijke verschuivingen. Zo is er een significante toename van het aantal Brusselaars die in een eentalig Franstalig gezin opgroeiden, waardoor dit gezinstype opnieuw de helft van de Brusselaars uitmaakt. Het aantal Brusselaars uit eentalig Nederlandstalige gezinnen daalt niet verder en blijft verhoudingsgewijs op het niveau van TB3. Het aantal Brusselaars uit tweetalige en anderstalige gezinnen is dan weer wel gedaald. Deze groepen zijn allemaal erg divers qua samenstelling.

Het blijft essentieel om de dynamiek van de Brusselse bevolking te benadrukken en het feit dat vergelijkbare cijfers niet noodzakelijk een vergelijkbare populatie impliceren. Bij de nieuwe tweetaligen en de anderstaligen spreekt dit voor zich, maar ook de groep van traditioneel tweetaligen is veel diverser dan op het eerste zicht lijkt. Onder deze noemer vallen niet alleen gezinnen waarvan een van beide partners Nederlands en de andere Frans spreekt, maar evenzeer gezinnen waar een van beide partners Nederlands of Frans spreekt en de andere partner beide talen, waar beide ouders beide talen spreken, of waar leden hiernaast nog een derde gezinstaal spreken. Ondanks de temporele schommelingen, de mobiliteit van de bevolking en de gewijzigde verhouding tussen de verschillende talen leunt de huidige verdeling toch vrij sterk aan bij deze van het eerste taalbarometeronderzoek. Het Frans blijft de dominante taal en voor niet-Franstaligen de evidente tweede gezinstaal, een rol die voor het Nederlands of het Engels niet is weggelegd.

De politiek-ideologische manier waarop de Brusselse tweetaligheid wordt gedefinieerd, is gebaseerd op het samenleven van twee 'verbeelde' taalgemeenschappen, zoals in het inleidende hoofdstuk reeds werd gepreciseerd. Dit wijst niet op een ondersteuning van tweetaligheid op zich, integendeel. De taalkeuze in een gegeven situatie wordt door sommigen gezien als een politieke keuze, denk maar aan het referendumkarakter van de talentellingen. Vandaar dat aan het 'objectieve gegeven' van taal, in de Brusselse context bijna automatisch het 'normatieve gegeven' gekoppeld wordt van lidmaatschap van een van beide taalgemeenschappen. Dit kan in een meertalige context voor verwarring zorgen, en zelfs tot het ontkennen van taalkennis als dit niet met de politieke identificatie strookt. Zeker omdat ook nu nog een 'opgedrongen' identiteit een belangrijke plaats blijft innemen in het polariserende politieke discours waarbij taalgebruik een veel bredere connotatie krijgt dan louter communicatief (Verkuyten, 1999). Enerzijds wordt door het territorialiteitsprincipe tweetaligheid in Brussel losgekoppeld van het effectieve aantal sprekers, terwijl anderzijds in het politieke discours allerlei betwistbare administratieve criteria naar voren worden geschoven die de verhouding tussen Vlamingen en Franstaligen, als twee exclusieve en exhaustieve categorieën die alle Brusselaars omvatten, moet bepalen (Janssens & Vaesen, 2015). Op dit aspect wordt in een later

hoofdstuk dieper ingegaan, maar het is hier belangrijk om in dit deel over thuishalen duidelijk te maken dat het taalgebruik in het gezin geen decisief criterium is om iemand als Vlaming/Nederlandstalige of Franstalige vast te pinnen.

Ruim 40% van de Brusselse gezinnen is twee- of anderstalig. In een omgeving met een honderdtal thuishalen is intergenerationele taaloverdracht een van de motoren van taaldiversiteit en identiteitsvorming. De analyses van het taalbarometeronderzoek illustreren dat Brusselaars uit tweetalige gezinnen ook meer voor partners uit tweetalige gezinnen kiezen en zelf tweetalige gezinnen vormen. Zo kiezen Brusselaars opgegroeid in traditioneel tweetalige families verhoudingsgewijs meer voor een partner uit een gezin met eenzelfde taalachtergrond dan Brusselaars opgegroeid in een eentalig Franstalig of Nederlandstalig gezin. Als gezinstaal met de partner kiezen ze vooral voor het Frans, en in mindere mate voor een tweetalige communicatie. Vanaf het ogenblik dat deze gezinnen kinderen hebben, wordt dan weer meer voor beide talen als gezinstaal gekozen, al blijft het Frans dominant. Er is bij deze groep een evolutie inzake partnerkeuze. Brusselaars die in traditioneel tweetalige gezinnen opgroeiden, kiezen steeds minder voor partners uit een eentalig Franstalig gezin, en meer voor partners uit andere traditioneel tweetalige gezinnen. Hierdoor verloopt het resulterende taalgebruik met partners en kinderen minder in het Frans. Tegenover 10 jaar geleden stijgt ook het aantal Brusselaars uit nieuwe tweetalige families van wie de partner van thuis uit ook een andere taal dan het Frans of het Nederlands spreekt. Uiteraard hangt veel af van de taalachtergrond van de partner, maar ruim de helft van de ondervraagden geeft die andere taal ook door aan de kinderen. Verhoudingsgewijs kiezen Brusselaars uit tweetalige gezinnen significant meer voor een partner uit een vergelijkbaar gezin en zijn ze ook geneigd deze talen aan de volgende generatie door te geven. Respondenten met een andere thuistaal dragen deze taal bijna altijd naar de volgende generatie over, al is er toch een lichte daling tegenover 20 jaar geleden. Ook dit heeft voor een groot deel met de partnerkeuze te maken. Anderstalige Brusselaars kozen vroeger vooral voor partners uit het land van oorsprong van hun ouders of grootouders, maar ondertussen ligt bij hen de nadruk op een Brusselse, meer diverse samenstelling. Het gevolg is dat waar met de ouders en grootouders amper Frans wordt gesproken, dit met de partners toch in de helft van de gezinnen het geval is. Hierdoor stijgt ook de communicatie in het Frans met de kinderen. Bij deze groep zou men dus van 'verfransing' in de klassieke zin kunnen spreken. In het algemeen blijft de taaloverdracht van het Frans echter stabiel over de verschillende surveys heen.

De premisse dat de meeste ouders geneigd zijn de eigen taal aan hun nageslacht door te geven wordt ook door de 'traditionele' thuistaalgroepen bevestigd. Bijna 90% van de Brusselaars uit eentalig Franstalige gezinnen koos een partner die van thuis uit ook Frans

sprak, al dan niet in combinatie met een andere taal. Tussen beide partners wordt bijna altijd Frans gesproken en tegen de kinderen uitzonderlijk niet. Het taalverlies voor Brusselaars uit eentalig Franstalige gezinnen is bijgevolg verwaarloosbaar, wie opgroeit in een eentalig Franstalig gezin zal deze taal ook gebruiken met partner en kinderen. Nog nooit was het aantal Brusselaars uit eentalig Nederlandstalige gezinnen die kiezen voor een Franstalige partner zo groot als nu (ruim 40%, tegenover ruim 30% die kiezen voor een partner uit een ander eentalig Nederlandstalig gezin). Dit resulteert in het feit dat met de kinderen zowel meer Nederlands als Frans wordt gesproken. Zo'n 15% van de koppels waarvan beide partners uit een eentalig Nederlandstalig gezin, komen spreken naast het Nederlands ook Frans met elkaar, en zo'n 30% ook geregeld met de kinderen. Is de partner Franstalig, dan spreekt men onderling meestal Frans. Zo'n 20% van de koppels kiest er echter voor ook Nederlands te gebruiken, en in 15% van de gevallen spreekt de Franstalige partner ook Nederlands met de kinderen. De uitdrukkelijke wens van de grootste groep van deze gezinnen om in Brussel te blijven wonen en de inherente noodzaak tot tweetaligheid kunnen hierbij een rol spelen. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat het gebruik van het Frans met de kinderen significant hoger ligt dan men op basis van de Franstalige achtergrond van de partners van de Brusselaars uit eentalig Nederlandstalige families zou kunnen vermoeden.

5 TAALGEBRUIK IN EEN MEERTALIGE MULTICULTURELE STAD: DE NOODZAAK AAN MEERTALIGHEID

Een aantal specifieke elementen van taalgebruik in een meertalige omgeving kwamen in de vorige hoofdstukken reeds aan bod. Vooreerst is er de evolutie van de relatie tussen de zelf gepercipieerde taalkennis en de standaardtaal. Het overgrote deel van de mensen die een taal goed tot uitstekend beheersen, verwijzen hierbij naar de kennis van de thuistalen. Zo zullen cursisten Nederlands die we in de laatste taalbarometersurvey ondervroegen, van zichzelf nooit beweren de taal goed tot uitstekend te beheersen. Hetzelfde geldt voor de leerlingen die via het onderwijs Nederlands hebben geleerd. Dit kan wijzen op de afwijking van de standaardtaal die wordt gehanteerd (iedereen gebruikt in zijn persoonlijke communicatie zijn eigen repertoire van de taal, men zou kunnen zeggen een persoonlijke variant). Het is de 'prijs' die men betaalt voor het feit dat de taal een officiële taal is die men in sommige omstandigheden verplicht is te gebruiken. Zo zullen in een migratiemaatschappij als de Brusselse steeds meer mensen communiceren in een Nederlands en Frans dat afwijkt van de standaardtaal.

Een tweede aspect van het taalgebruik in een meertalige context dat reeds in een vorig hoofdstuk werd aangestipt is de intergenerationele taaloverdracht. Ouders willen de taal waarin ze zelf opgroeiden, doorgeven aan de volgende generatie. Alhoewel er een algemene wetenschappelijke consensus heerst dat de erkenning van de thuistaal in de schoolcontext het welbevinden van de leerlingen verhoogt, blijft het een pedagogische uitdaging (Sierens en Van Avermaet, 2015) en politiek vaak onbespreekbaar. Binnen het taalgemengde gezin kiezen de meeste ouders voor meertaligheid, waardoor ze de taal van de maatschappij waarin ze leven en de familietaal die de grootouders en andere familieleden spreken combineren. Dit laatste aspect mogen we zeker niet onderschatten hetgeen meteen ook het belang van meertaligheid in een diverse samenleving onderstreept.

Een ander cruciaal element is de noodzaak van meertaligheid op de arbeidsmarkt. Onderstaande tabel gebaseerd op de drie contacttalen en een combinatie ervan illustreert de evolutie van het gebruik van deze talen door de Brusselse ondervraagden die ook in Brussel zijn tewerkgesteld. Waar zo'n 20 jaar geleden voor zo'n 75% van de arbeidsplaatsen de kennis van het Frans voldoende was, is dit nu slechts voor een derde van de jobs het geval. Ook van het vervangen van het Frans door het Engels is geen sprake, er zijn amper Brusselaars die in een eentalig Engelstalige werkomgeving functioneren. De eentalige Franstalige werkomgeving is vervangen door een combinatie van talen, in eerste instantie

een combinatie van de drie contacttalen en in mindere mate de combinatie van het Frans-Engels en het Nederlands-Frans. Het is dus een fabeltje dat de meertaligheid van de werkzoekenden geen troef is op de Brusselse arbeidsmarkt, en dat meertaligheid in de concrete arbeidssituatie minder belangrijk is dan bij een sollicitatie wordt voorgewend, onderstaande cijfers verwijzen naar het effectieve taalgebruik op het werk.

Taal werkvloer	TB1 (2001)	TB2 (2007)	TB3 (2013)	TB4 (2018)
Frans	73,3%	40,7%	32,2%	33,9%
Nederlands	4,3%	0,6%	1,7%	0,0%
Engels	4,8%	2,3%	1,7%	0,2%
Ned/Frans	10,6%	25,0%	16,7%	18,1%
Frans/Engels	2,4%	10,3%	17,0%	20,1%
Ned/Engels	0,3%	0,3%	0%	0%
Ned/Frans/Engels	3,5%	20,3%	30,7%	28,1%

Tabel 4.1. Taalgebruik op de arbeidsplaats

Dit weerspiegelt zich ook in de taalachtergrond van de respondenten uit de taalbarometersurveys die actief op zoek zijn naar een arbeidsplaats (het betreft hier dus geen officiële cijfers van Actiris). Van deze groep werkzoekenden spreekt 20% geen Frans, toch de belangrijkste taal op de Brusselse arbeidsmarkt. Voor hen zijn de jobvooruitzichten erg beperkt. Het belang van het Nederlands wordt onderstreept door het feit dat 90% van de werkzoekenden deze taal niet beheerst. De verhoudingen tussen de sprekers van de combinatie Frans-Engels en Nederlands-Frans illustreren de bevinding van Mettewie en Van Mensel (2009) dat de combinatie van de kennis van de officiële talen nog steeds een belangrijke troef is op de arbeidsmarkt en men hier met een tekort kampt dat niet kan vervangen worden door de kennis van het Frans in combinatie met het Engels. Wie de drie contacttalen beheerst, is amper werkloos. Ook de evolutie van de taalachtergrond van de werkzoekenden illustreert het toenemende belang van deze combinatie.

Thuis taal	TB1 (2001)	TB2 (2007)	TB3 (2013)	TB4 (2018)
Geen Frans	5,9%	6,4%	17,8%	19,7%
Geen Nederlands	80,6%	80,7%	91,5%	90,9%
Tweetalig (Nederlands/Frans)	7,5%	11,3%	2,0%	5,0%
Tweetalig (Frans/Engels)	16,6%	18,1%	8,3%	13,2%
Drietalig (Frans/Nederlands/Engels)	11,7%	12,0%	5,2%	2,1%

Tabel 4.2. Taalkennis werkzoekenden

Op de Brusselse arbeidsmarkt is er geen eenduidig positieve correlatie tussen de hoogte van het diploma en de vereiste taalkennis maar een U-vormige. Ook voor lager gekwalificeerde jobs vraagt men vaak een beperkte taalkennis van het Nederlands en het Engels.

Niets is over deze periode van 20 jaar zo veranderd als het taalgebruik inzake mediaconsumptie. Tijdens de eerste taalbarometer was er nog niet echt sprake van het internet en was de schotelantenne de belangrijkste link met het thuisfront voor veel inwijkelingen. Momenteel, ongeacht het land van herkomst, is het eenvoudig de actualiteit in dit land in de eigen taal te volgen en blijft men contact onderhouden met zijn of haar vrienden ginder, indien gewenst zelfs op dagelijkse basis. Nemen we de Turkse inwijkelingen als voorbeeld. Uit de eerste taalbarometer bleek al dat Turkse inwijkelingen in Brussel vooral geabonneerd waren op Turkse 'politieke' kranten die verwezen naar hun politieke affiliatie. Een mooie illustratie van 'transnationalisme' waarbij de maatschappelijke Turkse structuren en institutionalisering van de politieke verdeeldheid in Turkije naar België zijn overgeplant (zie o.a. Van Amersfoort, 2001, over de impact van Turkije op de Turkse migrantengemeenschap in Nederland en Duitsland). Op deze manier blijft de kennis van de taal van het land van oorsprong uiteraard een belangrijke rol spelen in de verschillende gemeenschappen van de diaspora.

Niet enkel het mediagebruik is danig veranderd, ook de noodzaak van de kennis van de lokale talen. In het vroegere wetenschappelijke onderzoek naar taalgebruik van Nederlandstaligen in Brussel werd onder meer gepeild naar de taal waarin een ticket voor het openbaar vervoer werd besteld, het taalgebruik in de winkel, enz. Door de automatisering hangt het taalgebruik voor het bestellen van een ticket nu af van de verkoopautomaat, waarbij men alle talen naar keuze kan gebruiken. Bij het winkelen kan men met een winkelkar door de gangen lopen, nemen wat men nodig heeft, en met de kaart

betalen. Voor een deel van de communicatie is het dus niet nodig om de officiële talen te beheersen, maar kan men zich op een andere manier behelpen.

Andere veelgebruikte manieren van omgaan met taal in een meertalige omgeving zijn het gebruik van receptieve taalkennis (waarbij iedereen zijn eigen taal spreekt, en iemand de taal in zoverre beheerst dat hij of zij wel begrijpt wat de andere zegt maar in de eigen taal antwoordt), of het combineren van meer dan één taal in hetzelfde gesprek. Ook het gebruik van het Engels wordt vaak als een alternatief gezien.

Het taalgebruik met de burens illustreert deze evolutie naar meertaligheid. Tabel 4.3. toont aan dat in de helft van de gevallen (tegenover 77% in TB1) Frans met de burens wordt gesproken. Het aantal Brusselaars dat met de burens uitsluitend Nederlands, Engels of een andere taal spreekt, is verwaarloosbaar. Naast de traditionele combinatie Nederlands-Frans neemt ook het gebruik van het Engels in combinatie met het Frans toe.

Taalgebruik burens	TB1 (2001)	TB2 (2007)	TB3 (2013)	TB4 (2018)
Frans	77,40%	84,90%	53,60%	54,60%
Nederlands	1,50%	1,00%	0,70%	0,20%
Engels	0,30%	0,40%	0,60%	0,30%
Nederlands/Frans	11,50%	8,20%	11,60%	15,90%
Frans/Engels	1,50%	2,20%	5,90%	11,60%
Nederlands/Frans/Engels	0,80%	0,40%	18,30%	7,80%
Frans/andere talen	5,50%	2,60%	8,10%	9,10%
Andere talen	1,50%	0,40%	1,20%	0,50%

Tabel 4.3. Taalgebruik met burens

Alle cijfers over concreet taalgebruik wijzen op dezelfde trend. Alhoewel bijna 90% zegt goed/uitstekend Frans te spreken, is er een duidelijke verschuiving naar meertaligheid, weg van het exclusieve gebruik van het Frans. Het Frans blijft de dominante taal, maar veelal in combinatie met andere talen. Een illustratie hiervan is het taalgebruik van Brusselaars uit eentalig Franstalige gezinnen in de lokale winkel. Men zou ervan uit kunnen gaan dat de communicatie hier uitsluitend in het Frans verloopt, maar 'slechts' 63,8% van de communicatie gebeurt uitsluitend in het Frans. 20,3% combineert het Frans en het Nederlands, 8,2% gebruikt Frans en Engels bij het winkelen, en 7,3% combineert de drie contacttalen.

Het gebruik van het Nederlands is een ander voorbeeld van de manier waarop talen in de Brusselse meertalige context worden gebruikt, en illustreert de kloof tussen het gebruik van de taal als onderdeel van het persoonlijke repertoire en een goede beheersing van de standaardtaal. Zo gebruikt 23,9% van de Brusselaars het Nederlands in de buurt, en 46,2% op het werk, maar geeft slechts 16,3% aan de taal goed tot uitstekend te beheersen.

6 TAAL EN IDENTITEIT

In de 20 jaar die het BRIO-taalbarometeronderzoek bestrijken, zijn een reeks duidelijke taalkundige ontwikkelingen aan het licht gekomen. Ongeacht de resultaten van het taalbarometeronderzoek stelden beleidsmakers zich telkens de vraag 'hoeveel Vlamingen en Franstaligen er nu daadwerkelijk wonen in Brussel', waarbij eenieder een eigen opvatting had over wat een 'echte' Vlaming of Franstalige is in Brussel. De Brusselaars worden als dusdanig opgedeeld in twee 'verbeelde gemeenschappen' (Anderson, 1991). Meer nog, het taalaspect en het verlenen van bevoegdheden aan de twee traditionele taalgemeenschappen maken het wezen uit van het Brusselse politieke model en introduceren een specifieke invulling van de relatie tussen taal en identiteit (Witte en Van Velthoven, 2010). Men kan zich echter de vraag stellen in hoeverre de Brusselaar zich in deze vermeende politieke realiteit herkent, en in welke mate beide gemeenschappen de identiteit van de Brusselse bevolking bepalen. Temeer gezien identiteit per definitie meerledig, gelaagd en relatief is doorheen de tijd. Het is evident dat de diverse Brusselse bevolking niet alleen op het vlak van feitelijk taalgebruik, maar ook op het vlak van identiteitsvorming en identificatie zeer sterk zal variëren.

Voor de operationalisering van de dualiteit tussen taal en identiteit wordt in het taalbarometeronderzoek geopteerd voor het principe van 'identificatie'. Identificatie peilt bij de respondenten naar de mate waarin zij zich kunnen identificeren met een concept. Met deze identificatie zijn we niet zozeer geïnteresseerd in een sluitend antwoord op hoeveel Brusselaars zich als Franstalige of Vlaming beschouwen, het belang ervan zit hem eerder in het potentieel van sociale inclusie. Als de Brusselaars zich in grote mate met een bepaald concept kunnen identificeren, vormt dit een belangrijke basis tot gemeenschapsvorming, en biedt het mogelijkheden voor een toekomstig integratiebeleid.

Vooreerst wordt de identificatie van de Brusselaar, overheen drie verschillende meetmomenten, besproken. De respondenten werden gevraagd zichzelf te identificeren met een aantal categorieën, gebaseerd op taal, geografische entiteit, etniciteit en nationaliteit. Hierbij dienden ze een keuze te maken tussen het concept waarmee ze zich in de eerste plaats identificeren, datgene waarmee ze zich vervolgens kunnen identificeren, en ten slotte het concept dat het verst van hen afstaat. Deze module werd vanaf TB2 (in de vragenlijst) opgenomen. Tabel 5.1. geeft een overzicht van de categorieën waaruit de respondenten konden kiezen. Het gaat hierbij over alle Brusselaars, ongeacht hun taalachtergrond.

	TB2Pos	TB3Pos	TB4Pos	TB2Neg	TB3Neg	TB4Neg
Gemeente	10,3%	36,2%	18,5%	4,7%	2,5%	2,9%
Brusselaar	41,7%	55,0%	51,6%	3,1%	1,8%	1,6%
Nederlandstalige	0,2%	4,1%	1,5%	1,8%	12,4%	29,1%
Franstalige	21,4%	19,7%	20,9%	3,6%	2,5%	1,7%
Vlaming	3,9%	2,8%	1,4%	33,8%	19,8%	29,2%
Waal	1,0%	2,7%	2,4%	1,7%	4,1%	8,2%
Belg	64,3%	38,4%	42,6%	2,8%	6,4%	2,2%
Europeaan	34,9%	16,1%	32,6%	7,7%	5,6%	4,8%
Wereldburger	4,5%	6,0%	14,6%	0,2%	8,8%	14,9%
Andere land-taal	17,6%	18,9%	13,9%	-	-	-

Tabel 5.1. Positieve en negatieve identificatie Brusselaars

De mening van de Brusselaars is overduidelijk. Waar 'Belg' in TB2 nog het belangrijkste identificatieconcept was, is sinds TB3 de identificatie met 'Brusselaar' het populairste, met 'Belg' op de tweede plaats. Een derde van de Brusselaars voelt zich 'Europeaan' in TB2 en TB4, waarbij de politieke omstandigheden rond de Eurocrisis het lagere aandeel in TB3 gedeeltelijk kunnen verklaren. De identificatie met het Frans blijft stabiel over de verschillende meetmomenten heen. 'Vlaming' en 'Nederlandstalig', net voorafgegaan door de identificatie als 'Waal', staan daarentegen het verste af van de doorsnee Brusselaar. De lokale en meertalige identificatiekaders, zoals 'gemeenten' en 'wereldburger', zitten dan weer in de lift. Het Brussel van de twee taalgemeenschappen wordt bijgevolg steeds minder het referentiekader van haar inwoners.

Vervolgens gaat onze interesse naar de mogelijke relatie tussen identiteit en thuistaal. De taal die men in een gegeven context spreekt, wordt in Brussel snel als criterium voor 'lidmaatschap' van een bepaalde taalgroep of -gemeenschap beschouwd. Kan men echter iemand die totaal geen affiniteit met een bepaalde gemeenschap heeft, maar wel de taal spreekt, toch tot die gemeenschap rekenen? In de onderstaande tabellen wordt een overzicht geboden van de positieve en negatieve identificaties volgens thuistaal voor de drie verschillende meetmomenten waarop deze module werd afgenomen in het taalbarometeronderzoek.

	FR			NL			FR/NL			FR/andere			Andere		
	TB2	TB3	TB4	TB2	TB3	TB4	TB2	TB3	TB4	TB2	TB3	TB4	TB2	TB3	TB4
Gemeente	81,0%	24,6%	14,3%	11,5%	14,4%	14,0%	11,2%	68,6%	14,9%	14,0%	37,8%	24,7%	14,8%	36,8%	28,9%
Brusselaar	43,3%	59,4%	54,8%	50,4%	42,4%	43,5%	59,0%	50,4%	60,0%	36,3%	61,7%	57,4%	27,3%	51,7%	39,0%
Nederlandstalige	0,0%	1,9%	0,4%	3,1%	31,2%	17,6%	0,0%	5,6%	2,0%	40,0%	1,6%	0,4%	0,0%	2,1%	0,4%
Franstalige	27,8%	27,4%	27,7%	4,9%	2,3%	3,7%	13,8%	7,5%	15,0%	22,1%	24,9%	18,1%	11,2%	17,6%	13,0%
Vlaming	0,7%	1,8%	0,2%	37,7%	25,7%	17,7%	7,6%	1,9%	2,7%	1,1%	1,8%	0,0%	0,3%	0,9%	0,0%
Waal	1,6%	6,5%	3,7%	0,0%	0,7%	1,5%	0,5%	0,6%	0,0%	80,0%	2,4%	1,3%	0,0%	0,5%	1,2%
Belg	70,6%	48,7%	48,6%	64,6%	54,2%	47,8%	74,8%	51,5%	56,9%	57,5%	33,7%	37,6%	41,5%	21,9%	21,1%
Europeaan	35,7%	18,7%	29,1%	22,5%	16,1%	33,3%	28,4%	7,4%	26,8%	34,6%	13,0%	28,7%	39,9%	18,8%	45,5%
Wereldburger	4,4%	4,6%	11,2%	3,0%	11,4%	11,0%	3,5%	3,5%	10,7%	4,5%	5,9%	16,9%	5,4%	8,0%	24,9%
Andere	7,7%	6,6%	9,9%	2,5%	1,5%	9,7%	1,4%	3,1%	11,1%	28,7%	17,1%	14,8%	59,6%	41,6%	25,9%

Tabel 5.2. Positieve identificatie naar thuistaal

	FR			NL			FR/NL			FR/andere			Andere		
	TB2	TB3	TB4	TB2	TB3	TB4	TB2	TB3	TB4	TB2	TB3	TB4	TB2	TB3	TB4
Gemeente	5,6%	2,3%	2,4%	2,4%	7,0%	5,1%	3,2%	2,2%	2,3%	3,1%	3,1%	4,9%	4,2%	1,6%	3,1%
Brusselaar	3,2%	1,4%	1,4%	4,1%	0,8%	4,4%	0,6%	0,9%	0,4%	3,1%	1,4%	2,0%	3,5%	3,0%	1,9%
Nederlandstalige	2,6%	13,6%	29,8%	0,0%	1,6%	2,2%	1,3%	0,6%	8,7%	1,3%	16,5%	32,1%	0,0%	16,4%	43,1%
Franstalige	2,8%	2,7%	1,8%	13,0%	5,5%	5,8%	4,5%	1,3%	0,0%	2,6%	2,2%	1,6%	2,8%	2,4%	1,1%
Vlaming	32,9%	26,8%	33,0%	9,8%	8,6%	8,0%	13,0%	2,2%	19,0%	46,7%	24,3%	34,6%	48,1%	20,6%	28,2%
Waal	2,2%	1,9%	5,9%	0,8%	24,2%	43,8%	4,5%	4,1%	15,6%	0,0%	2,8%	3,3%	0,0%	3,2%	3,1%
Belg	2,2%	3,4%	1,6%	2,4%	1,6%	2,2%	1,9%	0,9%	2,3%	2,2%	5,0%	2,0%	5,9%	13,5%	3,6%
Europeaan	5,9%	3,9%	5,1%	14,6%	1,6%	5,8%	10,4%	0,3%	7,2%	7,5%	6,4%	3,3%	10,4%	9,9%	3,2%
Wereldburger	0,1%	5,0%	15,2%	0,0%	7,0%	16,8%	0,6%	30,7%	29,7%	0,9%	4,5%	10,6%	0,0%	5,2%	8,4%

Tabel 5.3. Negatieve identificatie naar thuistaal

Uit de tabellen kunnen we afleiden dat de identificaties van de traditionele taalgroepen opvallend zijn. Bij geen enkele taalgroep zijn de taalgebonden concepten het belangrijkste identificatieconcept. Met 27,7% vormt de identificatie als 'Franstalige' bij Brusselaars uit eentalige Franstalige gezinnen wel het hoogste aandeel volgens thuistaal, terwijl dit bij Brusselaars uit traditioneel tweetalige gezinnen met 15% significant lager ligt. Het aandeel dat zich identificeert als 'Nederlandstalige' en 'Vlaming' schommelt bij deze laatste groep rond de 2%.³ Beide groepen identificeren zich daarentegen in de eerste plaats

³ Tien jaar geleden was bij de traditioneel tweetaligen het aandeel dat zich als 'Nederlandstalige' identificeerde quasi gelijk aan het aandeel dat zich als 'Franstalige' identificeerde.

als 'Brusselaar', gevolgd door 'Belg' en 'Europeaan'. De identificatie van Brusselaars met eentalige Nederlandstalige gezinnen loopt parallel met die van voorgaande taalgroepen, de identificatie als 'Nederlandstalige' volgt op de niet-taalgebonden concepten. Net zoals bij de traditioneel tweetalige gezinnen zien we dat Brusselaars uit Nederlandstalige gezinnen zich steeds minder als 'Vlaming' identificeren. Waar er voor de andere thuistalen geen negatieve connotaties zijn, werkt het concept 'Vlaming' echter polariserend. 8% van Brusselaars uit Nederlandstalige gezinnen stelt zelfs dat ze zich hiermee niet kunnen identificeren. De Brusselaars uit nieuwe tweetalige gezinnen (Frans-andere taal) en anderstalige gezinnen (noch Frans noch Nederlands) zijn het verste verwijderd van 'Nederlandstalige' en 'Vlaming' als identificatieconcept. Beide groepen identificeren zich dan weer positief als 'Brusselaar', met hun 'gemeente', en meertalige identificatiekaders ('Europeaan' en 'wereldburger').

Van oudsher zorgt de opdeling volgens taal en identiteit voor spanningen, voornamelijk vanuit administratieve, electorale en symbolische belangen (Witte en Van Velthoven, 2010). Door de toegenomen diversiteit van de Brusselse bevolking leidt taalachtergrond niet langer automatisch tot identificatie met één van beide traditionele taalgroepen. Een dergelijke complexiteit manifesteert zich eveneens in de relatie tussen taalachtergrond en politieke voorkeur. Het taalbarometeronderzoek peilt niet naar de politieke voorkeur van de respondenten, maar beperkt het zich tot de taal van de lijst van hun geprefereerde politieke vertegenwoordigers. Bij dit item hebben de respondenten de keuze tussen een lijst met Nederlandstalige kandidaten, met Franstalige kandidaten, met kandidaten van beide taalgemeenschappen en een diverse lijst (verwijzende naar het multiculturele karakter). Een laatste optie stelt geen voorkeur op basis van taal. In tabel 5.4. gaan we na in hoeverre thuistaal een rol speelt bij de keuze voor politieke lijsten.

TB1	Fr	NI	Fr/NI	Fr/andere	Andere	Totaal
Franstalige lijst	36,7%	7,7%	23,8%	21,2%	20,6%	28,1%
Nederlandstalige lijst	0,7%	10,7%	1,2%	0,0%	0,4%	1,6%
Tweetalige lijst	23,2%	54,5%	46,8%	19,0%	16,1%	26,7%
Diverse lijst	35,0%	22,7%	24,6%	55,8%	54,8%	38,7%
Geen voorkeur op deze basis	4,40%	4,40%	3,60%	4,00%	8,10%	4,90%
TB2	Fr	NI	Fr/NI	Fr/andere	Andere	Totaal
Franstalige lijst	33,7%	10,7%	19,1%	25,3%	20,4%	27,8%
Nederlandstalige lijst	1,5%	28,6%	3,9%	1,1%	0,8%	3,4%
Tweetalige lijst	17,7%	25,6%	27,0%	16,1%	14,6%	18,4%
Diverse lijst	19,1%	13,1%	15,2%	24,5%	26,7%	20,2%
Geen voorkeur op deze basis	28,0%	22,0%	34,8%	33,0%	37,6%	30,2%
TB3	Fr	NI	Fr/NI	Fr/andere	Andere	Totaal
Franstalige lijst	34,5%	4,4%	16,0%	34,2%	24,5%	27,0%
Nederlandstalige lijst	2,4%	36,0%	4,0%	3,4%	1,6%	4,4%
Tweetalige lijst	28,9%	36,0%	52,1%	27,3%	26,8%	31,6%
Diverse lijst	16,4%	8,8%	16,8%	16,7%	23,4%	18,3%
Geen voorkeur op deze basis	17,9%	14,7%	11,1%	18,4%	23,7%	18,7%
TB4	Fr	NI	Fr/NI	Fr/andere	Andere	Totaal
Franstalige lijst	36,3%	2,2%	17,5%	25,6%	21,9%	28,2%
Nederlandstalige lijst	0,4%	24,8%	3,0%	1,2%	0,8%	2,2%
Tweetalige lijst	21,0%	38,0%	38,8%	14,2%	9,5%	20,7%
Diverse lijst	22,7%	24,8%	21,7%	42,7%	35,7%	27,5%
Geen voorkeur op deze basis	19,7%	10,2%	19,0%	16,3%	32,1%	21,4%

Tabel 5.4. Politieke overtuiging naar thuistaal

Uit bovenstaande tabel stellen we vast dat Brusselaars een voorkeur geven aan lijsten met tweetalige of diverse kandidaten. Waar beide lijsten in TB1 samen nog 65,4% haalden, neemt hun aandeel echter gradueel af tot 48,2% (TB4). Zo'n 30% verkiest dan weer een eentalige lijst. Globaal gezien blijft de voorkeur voor een Franstalige lijst nagenoeg stabiel tussen TB1 en TB4, maar bij traditioneel tweetalige en Nederlandstalige gezinnen ebt de steun voor een Franstalige lijst weg. Een afname die deels wordt gecompenseerd door de nieuwe tweetalige gezinnen, en de consistente preferentie van eentalig Franstalige gezinnen

voor Franstalige lijsten. De steun voor Nederlandstalige lijsten blijft erg beperkt. Tussen TB1 en TB3 steeg deze significant van 10% tot 36% bij eentalige Nederlandstalige gezinnen, al kennen deze lijsten in TB4 een terugval tot 25%. Verder willen Brusselaars uit nieuwe en traditioneel tweetalige families zich in eerste instantie vertegenwoordigd zien door lijsten die de meertaligheid van Brussel weerspiegelen. Tot slot, blijken 21,4% (TB4), tegenover 4,9% in (TB1), van de Brusselaars taal niet langer als een relevant criterium te beschouwen om hun stemgedrag te bepalen.

7 CONCLUSIES EN UITDAGINGEN

Uit voorgaande hoofdstukken mag duidelijk blijken dat het Brusselse taalbeeld niet te herleiden valt tot een eenvoudig sociaal-demografisch beeld, noch tot de twee traditionele taalgemeenschappen die het Brussels politiek model kenmerken. Het veranderend taalgebruik en de taalverschuivingsprocessen in Brussel dienen veeleer begrepen te worden vanuit de wijzigende stedelijke omgeving. In eerste instantie blijft Brussel een 'ontmoetingsplaats', als verbindend element tussen Vlaanderen en Wallonië voor leden van beide officiële taalgroepen. Hier tegenover staat de urbane meertalige samenleving waarin het dagdagelijkse leven van de Brusselaars zich afspeelt. Meer nog, vanwege de internationale functie van de stad, alsook ten gevolge van de economische bedrijvigheid, is er een situatie ontstaan van *de facto* meertaligheid. In Brussel raakt deze situatie evenwel de politiek-maatschappelijke fundamenteën waarop de politieke en sociale structuren van de regio gebouwd zijn. Vanuit taalsociologisch oogpunt bekeken kunnen we er niet omheen dat beide officiële talen binnen deze lokale meertalige context dienen te worden gecontextualiseerd en geduid. Concreet is Brussel niet langer louter een stad van Nederlandstaligen en Franstaligen; de enorm uitgebreide diversiteit is eerder een gegeven dat het toekomstige taalgebruik zal blijven typeren.

We zijn ons ervan bewust dat het omarmen van de Brusselse taalsituatie soms nog gevoelig ligt. Toch blijkt er uit de analyses een groeiend draagvlak te bestaan bij de bevolking voor twee- en meertaligheid. De Brusselaars van TB1 zijn niet de Brusselaars van 2022. Uit het laatste taalbarometeronderzoek bleek dat 90% van de bevroagde Brusselaars voorstander is van twee- of meertalig onderwijs; dat de Brusselaars zich ongeacht hun thuis- of gebruikstaal met hun stad kunnen identificeren; dat meertaligheid op de Brusselse arbeidsmarkt toenemend een noodzaak wordt; en dat bijna de helft van de interacties met burens meertalig zijn. De inwoners van Brussel zijn zich dus uitermate bewust van hun linguïstische realiteit, evenals van het belang van twee- of meertaligheid als voorwaarde om actief te kunnen deelnemen aan, maar ook deel uit te maken van, die Brusselse samenleving.

Leidt deze verhoogde meertaligheid evenwel tot meertalige Brusselaars? In ieder geval wordt de talenkennis meer divers. Op basis van de zelfgerapporteerde talenkennis werden onder de 2.500 respondenten in TB1 72 talen goed tot uitstekend gesproken, in TB4 liep dit aantal op tot meer dan honderd talen. Deze toenemende linguïstische diversiteit vertaalt zich in de talenkennis en het taalgebruik in de stad zelf. Van de drie contacttalen,

het Frans, het Nederlands en het Engels, houdt enkel deze laatste stand tegenover de eerste meting. Het Frans en vooral het Nederlands worden minder frequent aangegeven als de taal die men goed tot uitstekend kent. Daarentegen blijft het aantal Brusselaars met het Frans en het Nederlands als enige thuistaal stabiel. Evenmin kunnen we nog over traditioneel tweetalige families spreken, de huidige tweetalige gezinnen zijn taalgemengde gezinnen die zich niet beperken tot de twee officiële talen.

In lijn met voorgaande vaststellingen was het aandeel van Brusselaars die de contacttalen van thuis uit leerden in TB4 nog nooit zo hoog, tegenover een daling van het aandeel Brusselaars die een taal op school of elders verwierven. Alhoewel we voorzichtig dienen om te gaan met de interpretatie van deze gegevens (aangezien we de exacte omstandigheden waarin de Brusselaars deze talen hebben verworven niet kennen) zijn de gevolgen overduidelijk: een gebrekkig of onaangepast taalonderwijs beperkt de kansen van de burgers. Niet alleen op de werkvloer, maar ook in andere taaldomeinen manifesteert zich een dualisering van twee- of meertaligen tegenover burgers die terugvallen op één taal, met beduidend minder kansen/opportunities voor deze laatstgenoemden. Een onderwijsreorganisatie die meer aandacht biedt aan talenonderwijs, waarbij het onderwijs van beide gemeenschappen nadruk legt op de kennis van het Nederlands, het Frans en het Engels, dringt zich op. Gelet op de toenemende taaldiversiteit bij Brusselse leerlingen stoot het huidige taalonderwijsmodel op grenzen. Hiervan getuigt bijvoorbeeld de ondergewaardeerde positie van thuistalen in het leerplichtonderwijs (Agirdag en Kambel 2018).

De gewijzigde taalvaardigheid leidde niet tot een evenredige daling van het gebruik van de contacttalen, vaak integendeel. De realiteit wijst op een discrepantie tussen de 'goede tot uitstekende kennis' van deze talen en hun effectief taalgebruik. Er is hierbij geen sprake van eentalige assimilatie, maar eerder van een complexere en meertalige aanwending van verschillende taalrepertoires door de burgers in hun onderlinge communicatie. Zo worden binnen verscheidene formele en informele interacties verschillende contacttalen regelmatig samen gebruikt, al verschilt het gebruik ervan naargelang het taaldomein. De evolutie van eentaligheid naar het combineren van de drie contacttalen (besproken in TB3), is stilaan een evidentie op de werkvloer. Ook het taalgebruik met burens, vrienden, in de buurt en bij het winkelen zijn steeds meer onderworpen aan een meertalige stedelijke dynamiek waarbij de contouren van de standaardtaal steeds vager worden. Het taalbarometeronderzoek bevestigt hiermee een patroon dat we ook in andere steden aantreffen, waaronder Barcelona (Generalitat de Catalunya, 2019), Luxemburg Stad (Fehlen & Heinz, 2016) en Riga (Kraus et al., 2020).

Dit brengt ons op de maatschappelijke implicaties van de meertalige realiteit van Brussel. Ondanks de graduele afname in intensiteit van de traditionele taalkundige breuklijn in de afgelopen jaren (zie Janssens & Vaesen, 2015; O'Connor & Vaesen, 2018), blijft het hoofdstedelijk institutioneel kader vervat in een strak tweetalig beleidskeurslijf. Het hoofdstuk over taal en identiteit van de Brusselaars getuigt over de complexe relatie tussen de identificatie met de taalgroepen, en lijkt te suggereren dat we evolueren naar geografische entiteiten die los staan van de traditionele taalaanhorigheid. Dit wil geenszins zeggen dat het Brusselse politieke model op de schop moet. Taalbeleid kan ook op een andere manier worden gevoerd. De evolutie die 20 jaar taalbarometeronderzoek blootlegt, is er een van verhoogde taaldiversiteit in een snel veranderende stedelijke omgeving. Beide officiële talen houden relatief goed stand, ook al wijzigt hun gebruik. Dit lijkt er op te wijzen dat er inzake taalbeleid geen sprake hoeft te zijn van een 'of/of', maar eerder een 'en/en' verhaal. Meertaligheid verdeelt de Brusselaars niet langer, maar vormt het cement van de Brusselse samenleving. De uitdaging op individueel, maatschappelijk en politiek vlak is om te leren omgaan met deze taaldiversiteit, en om van sociale inclusie en het gevoel van 'behoren' tot die samenleving ('sense of belonging') te verzoenen met de toenemende mobiliteit in Brussel.

Tot slot dient te worden aangestipt dat de huidige bijdrage in geen enkel opzicht de ambitie had het volledige taalgebruik in Brussel en alle dynamieken hierachter in kaart te brengen. Voor meer volledige analyses verwijzen we naar de rapporten van de vier voorgaande taalbarometers (Janssens, 2001; 2007; 2013; 2018). Wat we met dit overzicht wel hebben kunnen schetsen, zijn een aantal uitdagingen voor wetenschappers, beleidsmakers, praktijkdeskundigen en geïnteresseerden. Wat dergelijk taalsociologisch onderzoek in Brussel heeft aangetoond, is dat taal niet hoeft te verdelen, maar de basis kan vormen van inclusie. Voorgaande paragrafen boden een panorama van het Brusselse taalbeeld, maar wierpen tegelijk ook een aantal nieuwe vragen op over de relatie tussen taal en de Brusselse maatschappelijke context. Zo is er, bijvoorbeeld, duidelijk nood aan punctuele studies in taaldomeinen zoals het bedrijfsleven, de dienstverlening, de vrijetijdsbesteding en het onderwijs. Binnen de Brusselse context stemt de werking van instellingen op deze domeinen vaak niet (volledig) overeen met de linguïstische realiteit waarin ze functioneren. Ook dient meer aandacht te worden besteed aan de wijze waarop Brusselaars hun talen combineren en zodoende binnen verschillende sociale netwerken en specifieke situaties kunnen functioneren. De contacttalen, alsook thuistalen, hebben immers een onmiskenbare functie in de Brusselse meertalige realiteit. Brussel blijft met andere woorden een onuitputtelijke bron voor verder taalsociologisch onderzoek.

NABESCHOUWING

Rudi's Taalbarometers

Deze bijdrage is een eerbetoon aan Rudi Janssens. In de voorwoorden van beide ministers komt dat al duidelijk aan bod. De publicatie van deze introductie, waaraan Rudi nog voor zijn dood werkte, vormt inderdaad een mooie gelegenheid om "zijn" taalbarometers in het licht te stellen. Hij en in zijn voetspoor Mathis Saeys, zijn erin geslaagd dit onderzoek uitstekend te presenteren, zowel wat het opzet, de methode als de resultaten betreft. Wie de taalbarometers nog niet kent, wordt op deze wijze met de essentie geconfronteerd. Ik wil uiteraard ook graag een bijdrage leveren aan dit eerbetoon en denk dat niet beter te kunnen doen dan zijn werk tegen de achtergrond van de werking van het Centrum Brussel te plaatsen.⁴

Het was een ambitieus project waarvoor ik als contemporanist in 1977 bij het NFWO-fondsen aanvraag toen ik aan de VUB was aangesteld geworden. Het initiatief werd ingegeven door de verwondering over het feit dat Brussel een bijzonder interessant studiegebied vormde, maar waarover weinig of geen onderzoek bestond. Mythes, misverstanden, verkeerde voorstellingen en vertekeningen tierden welig. Over het indringende taalverschuivingsproces ontbraken zelfs objectiveerbare cijfers. De problematiek was bovendien zo divers dat mijn project meerdere onderdelen omvatte. Er moest echter kleinschalig begonnen worden, maar toch had ik grootse plannen. Aan de VUB was er belangstelling voor het thema zodat ik met verschillende disciplines kon samenwerken. Een zekere multidisciplinariteit ontstond aldus en na verloop van tijd werkten meerdere contemporanisten, taalsociologen, linguïsten, demografen, geografen, juristen, politicologen en communicatiewetenschappers samen. Wat er buiten de VUB aan onderzoek gebeurde wilde ik eveneens samenbrengen. Een eigen tijdschrift – eerst *Taal en Sociale Integratie* en vervolgens *Brusselse Thema's* – diende daarvoor als hefboom. De inrichting van goed bezochte colloquia eveneens. Interuniversitaire samenwerking over de taalgrenzen werd op die wijze gestimuleerd. Comparatief onderzoek met andere meertalige (hoofd)steden mocht al evenmin uit de weg worden gegaan en dienstbaarheid aan de samenleving diende tevens een plaats krijgen. Voor beleidsmakers moest het onderzoek een

⁴ Deze korte bijdrage is gebaseerd op de overzichten die ik opstelde in *Brusselse Thema's* 6 (VUBPress, 1998, 7-36), *Brusselse Thema's* 7 (VUBPress, 2001, 11-20) en *Brusselse Thema's* 14 (VUBPress, 2005, 9-15). Zie ook R. De Groof e.a., Van BRUT tot BRIO : dertig jaar onderzoek over Brussel, in G. Vanthemsche, Machteld Demetsenaere, Jean-Claude Burgelman (eds.), *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving* (VUBPress, 2007, 265-298).

bepaalde relevantie hebben, waardoor ze mee voor projectfinanciering konden instaan. Aan Nederlandstalige zijde kwam er over de partijgrenzen heen heel wat steun en ook in de publieke opinie was de aandacht voor de onderzoeksresultaten niet gering. Gaandeweg werd de maatschappelijke functie van het Centrum dan ook meer en meer gewaardeerd. Dat alles kon echter maar slagen als het altijd om wetenschappelijk goed onderbouwde studies ging, waardoor iedereen veel vertrouwen in de resultaten had. Dat werd dan ook in alle disciplines de leidraad voor het onderzoek over Brussel, met heel wat aandacht voor nieuw methodologisch onderzoek. Het engagement mocht bij de wetenschappelijke praktijk aansluiten, maar haar geenszins sturen.

Het onderzoek naar het taalbeeld en de taalverschuiving kwam aanvankelijk wel al van de grond, maar zonder dat dit aanleiding kon geven tot algemene overzichten betreffende de actuele situatie. Verschillende doctorale proefschriften waren wel van belang. Over de bijdrage van Freddy Louckx heeft Rudi het in de tekst al, maar ook dat van Machteld De Metsenaere moet worden vermeld omdat het de band naar het migratieonderzoek legde en methodologisch vernieuwend was. Kris Deschouwers werk was dan weer relevant voor de electorale aspecten van de problematiek en later dat van Ann Mares eveneens. Talrijke deelstudies ontstonden bij de demografen, de geografen, de linguïsten en pedagogen (onderwijs), en bepaalde subpopulaties werden onderzocht door sociologen, communicatiewetenschappers en historici. Identiteitsonderzoek sloot erbij aan. Al deze artikels lagen verspreid over de talrijke nummers van *Taal en Sociale Integratie* en *Brusselse Thema's*.

Dat alles veranderde toen Rudi en de taalbarometers ten tonele verschenen. Wegens de uitvoerige enquêtes en de senioronderzoeker die voor de bewerking en interpretatie nodig was, ging het om duur onderzoek. Geen wonder dat er dus pas mee gestart kon worden toen het Centrum een sterkere onderzoeksgroep was geworden en er een multiplicatie van de wetenschappelijke activiteiten was opgetreden. Het Centrum kreeg achtereenvolgens structurele banden met een IUAP, rond de problematiek ontstond een Wetenschappelijke Onderzoeksgemeenschap van het FWO met het Centrum als kerngroep. Aan Vlaamse zijde werd BRIO, een Opstartproject Steunpunt Brussel, opgezet en ook het internationale onderzoek kreeg een serieuze kans tot ontwikkeling. De goede samenwerking met de overheden zorgde dus voor de nodige financiering en voor de mogelijkheid voor grootschaliger projecten. Een krachtig publicatieritme verleende het Centrum een stevige reputatie onder meer door het Brussels model in uitvoerige maar ook kritische analyses te onderzoeken. Basiswerken ontstonden dan ook over het model, over de 19 gemeenten en over Brussel en Europa.

Een senioronderzoeker uit de sociologie kon dus aangeworven worden en Rudi's project ontwikkelde zich in deze gunstige context (1996), parallel met de nodige financieringsbronnen. Een uitgebreide representatieve steekproef behoorde nu wel tot de mogelijkheden. *Brusselse Thema's 7* opende met een eerste studie waarin het linguïstische profiel van de Vlaamse Brusselaars werd geschetst. Bijzonder waardevol onderzoek zag het licht, zo bleek vervolgens uit de eerste taalbarometer (*Brusselse Thema's 8*). Methodologisch ging het om uitstekend werk. Rudi legt de werkwijze hier trouwens overtuigend uit. De driehoek taal en meertaligheid, culturele identificatie en politieke identificatie staat in zijn onderzoek centraal en schraagt thema's als taalbeeld, taalgroepen, talenkennis, taalpraktijk in het publieke domein, in de arbeidssituatie, taal en onderwijs, taal en identiteit en taalverschuivingen. De band die het Centrum van oudsher met het onderzoek over de rand rond Brussel had gelegd, zorgde ervoor dat de taalbarometers ook daar verschenen. De receptie was uitstekend, misschien niet onmiddellijk bij iedereen zoals Rudi schrijft, maar op wat langere termijn wel want het onderzoek kon voortgezet worden en dat is tot op heden nog altijd het geval. Als beleidsinstrumenten hebben de taalbarometers immers al hun nut bewezen. Ondertussen verschenen er dus al vier taalbarometers voor Brussel en twee met betrekking tot de Vlaamse Rand, en groeide Rudi uit tot dé gereputeerde en gewaardeerde grondlegger van dit onderzoek. Hij werd ook de auteur van heel wat aansluitend deelonderzoek. Zowel het onderzoek naar onderwijs en identiteit steunde voortaan op grootschalige enquêtes en Rudi verzorgde voor tal van andere projecten bijdragen over bepaalde subpopulaties (Europese ambtenaren en Europeanen in Brussel, de gemeentelijke bevolking, de bevolking van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de taalgroepen in de rand, de groepen die volwassenenonderwijs volgden, expats in de Rand, etc.). Voor het comparatieve onderzoek (Quebec, Jeruzalem, Hong Kong, Bazel, Macedonië) zorgde hij telkens voor de samenvattende overzichten.

Dat Rudi's vroege dood een zware slag is voor het onderzoek en zijn heel constructieve persoonlijkheid een groot gemis voor de onderzoeksgroep, hoef ik niet te herhalen. Zijn overlijden in de zomer van 2021 werd door zeer velen heel oprecht betreurd. Maar dankzij professor Dimokritos Kavadias en zijn medewerker Mathis Saeys komt er geen breuk. Dit helaas laatste werk van Rudi symboliseert dit reeds via de medewerking van Mathis. Als het van hen beiden afhangt, zal de waardevolle expertise die Rudi heeft opgebouwd en achtergelaten niet verloren gaan. De goede band met de overheid evenmin. Vanuit mijn jarenlange ervaring weet ik dat respect hebben voor elkaar heel essentieel is: de universitaire wereld doet in volle onafhankelijkheid op een correcte manier haar werk en de overheid kan zo in volle vertrouwen steunen op de resultaten van het onderzoek dat zij mee financiert. Het Centrum Brussel heeft jarenlang aangetoond dat deze samenwerking heel succesvol kan zijn. Ik kan dan ook enkel maar de hoop uitspreken dat Rudi's taalbarometeronderzoek in diezelfde geest zal kunnen worden voortgezet.

Els Witte

Oud-directeur van het Centrum Brussel

Ere-Rector van de VUB

BIBLIOGRAFIE

- Agirdag, O., & Kambel, E. (2018). *Meertaligheid en onderwijs – Nederlands plus*. Amsterdam: Boom uitgevers Amsterdam
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- BISA. (2022). *Bevolking*. Brussel: Perspective.Brussels
- Dorleijn, M., & Nortier, J. (2009) 'The Hand and The Glove: Code and Style as Bilingual Options among Young People of Turkish and Moroccan Descent in the Netherlands.' In: A. Backus, M. Keijzer, I. Vedder & B. Weltens (Eds.), *Artikelen van de Zesde Anéla-conferentie*. Delft: Eburon, 2009, p. 83-92.
- Fehlen, F., & Heinz, A. (2016). *Die Luxemburger Mehrsprachigkeit: Ergebnisse einer Volkszählung*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Fishman, J. A. (1965). Who Speaks What Language to Whom and When? *La Linguistique*, 1(2), 67–88. <http://www.jstor.org/stable/30248773>
- Generalitat de Catalunya. (2019). Public language survey 2018. Online beschikbaar <https://www.idescat.cat/pub/?id=eulp>.
- Janssens, R. (2001). *Taalgebruik in Brussel. Taalverhoudingen, taalverschuivingen en taalidentiteit in een meertalige stad, Brusselse Thema's n° 8*. Brussel: VUBPRESS
- Janssens, R. (2007). *Van Brussel gesproken. Taalgebruik, taalverschuivingen en taalidentiteit in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Taalbarometer II), Brusselse Thema's n° 15*. Brussel: VUBPRESS
- Janssens, R. (2013). *Meertaligheid als cement van de stedelijke samenleving. Een analyse van de Brusselse taalsituatie op basis van taalbarometer 3*. Brussel: VUBPRESS.
- Janssens, R., & Vaesen J. (2015). In contact and/or in conflict? Ethno-cultural markers, language and schooling in post-war Brussels In Catharina Peersman, Gijsbert Rutten and Rik Vosters. *Past, Present and Future of a Language Border*. Berlin: De Gruyter, pp255-274.
- Janssens, R. (2018). *Meertaligheid als opdracht. Een analyse van de Brusselse taalsituatie op basis van taalbarometer 4*. Brussel: VUBPRESS.
- Kraus, P. A., Climent-Ferrando, V., Frank, M., & Garcia, N. (2020). Governing complex linguistic diversity in Barcelona, Luxembourg and Riga. *Nations and Nationalism*, 27(2), 449–466. <https://doi.org/10.1111/nana.12662>.
- Louckx, F. (1982). *Vlamingen tussen Vlaanderen en Wallonië. Taalaanvaardings- en taalontwikkelingsprocessen in een meertalige situatie bekeken vanuit de sociologische literatuur over etnische en raciale verhoudingen, Taal en sociale integratie n°5*, Brussel: VUB.

- Mettewie, L., & Van Mensel, L. (2009). Multilingualism at all Costs: Language Use and Language Needs in Business in Brussels. *Sociolinguistica*, 23(1), 1.
<https://doi.org/10.1515/9783484605879.131>
- Myria (2022). *Migratie in cijfers en rechten 2022. Nationaliteit*. Rapport Myria Federaal Migratiecentrum. Online beschikbaar: https://www.myria.be/files/2022_Nationaliteit.pdf
- O'Connor, K., & Vaesen, J. (2018). Between Scylla and Charybdis? Twenty-Five Years Administrating the Contested Region of Brussels. *Administration & Society*, 50(6), 835–855.
<https://doi.org/10.1177/0095399715607931>
- Sierens, S., & Van Avermaet, P. (2015). Inequality, inequity and language in education: There are no simple recipes. *Transatlantic Forum on Inclusive early years*, Working paper.
- Smolicz, J. (1981). Language as a core value of culture. *RELC Journal*, 11(1), 1–13. <https://doi.org/10.1177/003368828001100101>
- STATBEL. (2021). *Bevolking naar herkomst en geboorteland per gemeente*. Brussel: Belgische Federale Overheidsdienst.
- van Amersfoort, J. M. M. (2001). *Transnationalisme, moderne diaspora's en sociale cohesie*. Amsterdam: IMES.
- Verkuyten, M. (1999). *Etnische Identiteit. Theoretische en empirische benaderingen*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Witte, E., & Velthoven, H. (2010). *Languages in Contact and in Conflict*. Kalmthout: Pelckmans.